

Lik učitelja u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća - Pavao Čturić, Janko Jurković; Branka, August Šenoa; Misao za vječnost, Janko Leskovar; Bijeg, Milutin Car-Nehajev

Martinac, Mateja

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:130166>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
HRVATSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

Mateja Martinac

Lik učitelja u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća –
Pavao Čuturić, Janko Jurković; Branka, August
Šenoa; *Misao na vječnost*, Janko Leskovar, *Bijeg*,
Milutin Car-Nehajev

Diplomski rad

Rijeka, 2022.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
HRVATSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

Mateja Martinac

Matični broj: 0009073516

Lik učitelja u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća –
Pavao Čuturić, Janko Jurković; *Branka*, August
Šenoa; *Misao na vječnost*, Janko Leskovar; *Bijeg*,
Milutin Car-Nehajev

Diplomski rad

Diplomski sveučilišni studij: Hrvatski jezik i književnost – jednopredmetni

Mentor: dr.sc. Sanja Tadić-Šokac

Rijeka, 2022.

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOG RADA

Ovime potvrđujem da sam osobno napisao/la rad pod naslovom Lik učitelja u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća – Pavao Čturić, Janko Jurković; Branka, August Šenoa; Bijeg, Milutin Car-Nehajev; Misao na vječnost, Janko Leskovar te da sam njegov autor/ica.

Svi dijelovi rada, nalazi i ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežnim izvorima, literaturi i drugom) u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedene u popisu literature.

Ime i prezime studenta/ice: Mateja Martinac

Datum:

Vlastoručni

potpis:

Sadržaj

1. UVOD	2
2. Književni lik u tekstu	3
3. Protorealizam ili Šenoino doba	6
3.1. Mažuranićeva reforma	8
3.1.1. Odgoj i obrazovanje žena u 19. stoljeću.....	8
4. Lik učitelja u književnosti	11
5. Realizam	12
5.1. Janko Jurković	13
5.1.1. <i>Lik učitelja Pavla Čturića</i>	14
5.2. August Šenoa	20
5.2.1. <i>Lik učiteljice Branke</i>	21
5.2.3. <i>Lik Hermine</i>	27
5.2.4. <i>Lik Marića</i>	30
6. Moderna	32
6.1. Janko Leskovar	33
6.1.1. <i>Lik učitelja Đure Martića</i>	34
6.2. Milutin Cihlar Nehajev	38
6.2.1. <i>Lik učitelja Đure Andrijaševića</i>	39
3. ZAKLJUČAK	46
4. SAŽETAK	48
5. LITERATURA	49

1. UVOD

U ovom diplomskom radu željela sam dati prikaz uloge učitelja u hrvatskoj književnosti od sredine 19. stoljeća pa sve do početaka 20. stoljeća, od Šenoinog doba (protorealizma), preko realizma do moderne. Da bismo mogli analizirati likove, bilo je potrebno izdvojiti glavna obilježja književnih razdoblja u kojima su djela nastala, kao i smjestiti ih u kontekst vremena nastajanja. Diplomski je rad podijeljen na opće karakteristike književnih razdoblja unutar kojih su nastala analizirana književna djela. U radu je analizirano više književnih djela koja su po svojim općim i posebnim karakteristikama najpoznatija i sadrže određene specifičnosti za određeno književno razdoblje, uvažavajući vrijeme i prostor odvijanja radnje u pojedinom književnom djelu, a sve s obzirom na lik učitelja i njegovo mjesto u hrvatskoj književnosti. Ovaj rad temelji se na književnim djelima *Pavao Čuturić*, *Branka*, *Misao na vječnost* i *Bijeg* te na stručnoj literaturi, djelima teoretičara hrvatskog jezika i književnosti (navedenih u popisu literature). Kao buduća učiteljica hrvatskog jezika i književnosti ova tema nametnula mi se kao logičan izbor i vrlo zanimljivo štivo.

Tijekom izrade ovog rada pokušala sam se poistovjetiti s likovima, shvatiti njihovo poimanje svijeta i vlastitog mjesta u njemu, te kritički analizirati njihove postupke.

2. Književni lik u tekstu

U ovome je poglavlju definiran pojam lika, karakterizacija te postupci koji utječu na realizaciju karaktera te shvaćanje lika u književnoj teoriji i povijesti književnosti.

U literaturi nailazimo na definiciju lika kao skupa moralnih, misaonih i osjećajnih svojstava koje posjeduje ljudska osoba unutar književnog teksta. „Nazivi lik, ličnost, junak, karakter, tip, portret, upotrebljavaju se i u širim značenjima tako da se mogu i uzajamno zamjenjivati." (Biti, 1997:161)

Važno je istaknuti da lik nije samo određena osoba nego je generalizacija u kojoj kroz jedan lik u književnomu tekstu pisac može predstavljati određenu skupinu ljudi. Ponekad je teško razlučiti u kojoj je mjeri lik individualiziran, a u kojoj je izabran da predstavlja određenu skupinu. Ono što zasigurno možemo tvrditi je da književnici u djelima odabiru specifične i konkretne likove s kojima će moći predstaviti složenost ljudskog bića i prirode ljudskih odnosa u književnomu djelu. O kategorizaciji likova prema odgovarajućoj funkciji i području djelovanja govori ruski strukturalist Vladimir Jakovljevič Propp u djelu *Morfologija bajke*. Propp ističe da pojedine uloge ne korespondiraju uvijek samo s jednim likom iz razloga što jedan lik može biti nositelj više uloga ili više likova može oponašati jednu te istu ulogu. (Biti, 1997:205)

Kad promatramo lika u ulozi junaka, on predstavlja glavnog ili jednog od glavnih likova u književnom djelu. Kod svakog junaka moguće je prepoznati i definirati karakter u obliku određenih moralnih, individualnih i psiholoških crta lika dok naglašavanje učestalosti tih crta nazivamo tipom. Razlikujemo i portret koji prikazuje unutarnji svijet lika odnosno njegove karakterne osobine. Različita tumačenja i tehnike kojima se književnici koriste u stvaranju književnih likova čitateljima služe da pobliže upoznaju lik, poistovjećuju se s njime te si vizualiziraju njegov izgled, misli i osjećaje te postupke lika. Najvažniju ulogu u realizaciji ima književnik kojemu je cilj stvoriti književni lik koji se ne razlikuje od realnog čovjeka te da ga čitatelj i doživi kao takvoga čitajući književno djelo.

U književnome leksikonu Milivoj Solar iznosi četiri temeljne vrste karaktera s obzirom na ponašanje lika u književnom djelu. Prvu vrstu karaktera naziva čvrstim karakterom kojeg

posjeduje lik koji je ustrajan i zastupa moralna načela. Iduća vrsta karaktera je loš karakter kojeg posjeduje lik s neispravnim moralnim načelima, ne zalaže se za njih niti mu je do njih stalo. Slab karakter predstavljaju likovi koji su svjesni razlike između dobrog i lošega, ali pokatkad podliježu situacijama u kojima se nađu. Posljednja vrsta karaktera koju Solar navodi je nikakav karakter gdje lik ne poštuje nikakve moralne zakone i gleda isključivo svoju dobrobit. (Solar, 2007:104)

Tematska analiza karaktera lika proučava i interpretira karakter s hipotezom da je karakter zasnovan prema istinskim osobinama, ljudskim tipovima ili posebno zanimljivim članovima društva koji nose svojstva nacionalnih, socijalnih, staleških i drugih predstavnika društva. Karakter se pripisuje isključivo ljudima gdje se nagađa određena individualnost, dok se lik shvaća u širemu smislu. (Solar, 2007:236) Analiza karaktera može se proučavati i na drukčiji način, a to je da je težište stavljeno na karakterizaciju koja predstavlja postupke u izgradnji književnog lika i drugim sredstvima koja se koriste da bi se oblikovali određeni karakteri. (Solar, 1997:45) Različite karakterizacije likova služe da bi se čitatelji što bolje mogli upoznati s likovima i to znanje koristiti u stvarnom životu. Kod karakterizacije najčešće se težište stavlja na fizički izgled, prostor i vrijeme djelovanja lika, govor, socijalni status i društvo kao i psihološko stanje lika. Solar navodi da su karakter i lik u književnom djelu oblikovane osobe ili likovi koji imaju prepoznatljive ljudske ili nadljudske osobine. (Solar, 2007:169)

U ovom diplomskom radu obrađena je teorija proze iz razdoblja druge polovice 19. stoljeća te samih početaka 20. stoljeća u hrvatskoj književnosti. U radu su detaljno analizirana četiri različita književna djela. Uočljivo je da je u djelima pisanim do 80-ih godina 19. stoljeća lik predstavljen na način da čitatelju omogući emocionalno reagiranje s njim samim kao da je riječ o realnom, tjelesnom liku, a ne fikcionalnome dok je odnos čitatelja prema likovima iz kasnijih djela podložniji analizi, gdje čitatelj pretežito kritizira lik umjesto da se sjedinjuje s njime. Slično ovome tumačenju govori i Aristotelova podjela likova, ili kako ih sam naziva *oponašatelja* na bolje, lošije i identične nama koju pronalazimo u jednome od najpoznatijih Aristotelovih djela *Poetici* ili *O pjesničkome umijeću*. Pod pojmom oponašatelja misli se na pjesnike i glumce koji oponašaju ljude u akciji ili radnji, a oni mogu biti aristokrati ili pučani, a po karakteru etički bolji ili lošiji od prosječnog čovjeka. Uz objašnjenja daje i primjere takvih osobina, pri čemu Homer predstavlja *bolje* ljude, Kleofont ljude slične stvarnima i Hegemon

Tašanin i Nikohar predstavljaju ili oponašaju *lošije* ljude. (internetski izvor, pristupljeno 15.5.2022)¹

Lik ne nastaje samo opisom fizičkih i karakternih osobina nego se slika o liku upotpunjuje kroz monologe, dijaloge, opise i postupke. Ukoliko se sve ovo uzme u obzir moguće je lika promatrati iz različitih kutova. (Biti, 1997:161)

Gajo Peleš ima drukčiju definiciju pojma lika. Za njega je lik znak osobnosti koji je sastavni dio veće strukture sastavljene od tematskih i izražajnih sastavnica. Takav se znak dobiva u križištu ontoloških, socioloških i izražajnih sastavnica gdje se lik promatra u svome fikcionalnome razvitku, što znači da se tek na kraju književnog teksta ostvaruje i promatra kao cjeloviti znak. (Peleš, 1982:43)

Naravno da se odnos prema liku različito doživljava i tumači kada u obzir uzmemo vrijeme 'rađanja' lika, ili, da budemo precizniji, književnu epohu kojoj pripada, podneblje u koje je smješten i funkciju koju obnaša. Kako bismo što detaljnije i točnije proveli analizu likova iz djela *Pavao Čuturić, Branka, Bijeg i Misao na vječnost*, potrebno ih je prvo smjestiti u vrijeme nastajanja te dati prikaz općih karakteristika tih razdoblja. Krenut ćemo s prikazom književno-povijesnog razdoblja polovice 19. stoljeća, nazvanog protorealizam ili Šenoino doba, a završiti s razdobljem modernizma kako bismo dobili pregled karakteristika koje su obilježile hrvatsku književnost tog vremena.

¹ <https://olovka.com.hr/aristotel-pjesnicko-umijece-biljeke-iz-citanja/> pristupljeno 15.5.2022.

3. Protorealizam ili Šenoino doba

Prva je polovica 19. stoljeća obilježena Hrvatskim narodnim preporodom koji je trajao od 1815. do 1860. godine te ilirskim pokretom koji je započeo 1830., a trajao idućih četrnaest godina. Nakon toga javlja se protorealizam ili Šenoino doba koje obuhvaća razdoblje od 60-ih do 80-ih godina 19. stoljeća. (Šicel, 2004:54) Točnije, 1860. ukinut je Bachov apsolutizam u Hrvatskoj te se ta godina uzima kao početak protorealizma. Drugi razlog uzimanja 1960. kao početne godine je i pojava Augusta Šenoe na književnoj sceni, a upravo se po njemu razdoblje i naziva Šeninim dobom. Završetak protorealizma je godina Šenoine smrti, 1881. Protorealizam možemo shvatiti i kao prijelazno razdoblje koje se nastavlja na romantizam. U tom je razdoblju moguće pronaći elemente i romantičarskoga i realističkoga stila zbog nedostatka jasne granice između ta dva velika književna razdoblja.

Zadatak tog razdoblja bio je „preuzeti baštinu ilirizma, stvoriti čitateljstvo koje će onda omogućiti komuniciranje književnosti s nacijom, s narodom." (Frangeš, 1975:163)

U tom razdoblju hrvatske književnosti proza zamjenjuje do tada nezaobilazne epske stihovane vrste. Vodećom književnom vrstom postaje roman, čiji začetak pronalazimo kod autora Miroslava Kraljevića i njegova romana *Požeški đak* iz 1863. Kraj razdoblja protorealizma obilježava roman *Zlatarovo zlato*, Augusta Šenoe. Osim romana, čitane su i novele, osobito s temama o prošlosti, gradskom i seoskom životu. (Živančević, 1975:41) Nezaobilazne teme tog razdoblja su prije svega ljubav, patriotizam te nacionalna nezavisnost. U književnim djelima nije naglasak na samoj radnji već na poučavanju čitatelja o idejama o kojima progovaraju. Najčešće su to nacionalne ideje. Isto tako kroz djela autori nerijetko kritiziraju politički sistem ili iznose vlastite ideje i stavove, a u tome im pomažu likovi kroz koje progovaraju. Zato su u razdoblju protorealizma, a kasnije i realizma, čest odabir glavnih likova učitelji putem kojih autori iznose svoje stavove o hrvatskom obrazovnom sustavu i društvu općenito. (Šego, 2012.150)

Sve teme koje smo naveli pronalazimo i u djelima Augusta Šenoe i Janka Jurkovića, *Branka* i *Pavao Čuturić*. Izrazita pozornost stavlja se na likove svih staleža s ciljem prikazivanja ravnopravnosti svih ljudi. Različiti opisi likova i njihovih zanimanja trebaju privući čitatelje

različitih profila i olakšati čitateljima integraciju s likovima. Osobitost izgradnje likova je u tome da svoja karakterna obilježja nose od samog početka do kraja djela.

1874. godine otvoreno je zagrebačko Sveučilište – filozofsko, teološko i pravno, a iste godine August Šenoa postaje urednikom časopisa *Vijenac*, pokrenutog 1869., čiji cilj je bio objavljivanje originalnih radova bez obzira na stalež i političko opredjeljenje, a sve to u svrhu što raznovrsnijeg programa i stilova pisanja. (Lasić: 1965: 15) *Vijenac*, kao najznačajniji časopis cijelog 19. stoljeća (predrealizam i realizam), snažio je hrvatski jezik te uvodio do tada neviđene i neobjavljene teme koje su poticale domoljublje te težile za isticanjem estetskih vrijednosti književnih djela. Zbog slabe obrazovanosti vjerni pretplatnici i čitatelji bili su uglavnom učitelji i učiteljice. Ženska publika cijenila ga je iz razloga što su u njemu upravo žene prikazane kao njegovateljice hrvatskog jezika i promicateljice hrvatstva kao i čuvarice obiteljskog odgoja koji je u to vrijeme bio prestiž života. (Šego, 2012:150)

U tom se razdoblju nisu događale samo književne promjene već su se događale i političke promjene. Upravo je to razdoblje uvođenja njemačkog jezika kao službenog u sve javne institucije što je 1849. dovelo do izbacivanja s književne scene dvaju časopisa, *Zora dalmatinske* i *Danice*. Preokret se događa 1852. kada se javlja novi časopis, *Neven*. U njemu se promoviraju novi književni naraštaji, a ističu se Mirko Bogović i Janko Jurković koji su časopis oplemenjivali bogatim izborom iz domene pripovijedaka, pjesama i drama.

Kao što je rečeno, tada su se događale razne promjene na kulturnoj, društvenoj i političkoj sceni, a za ključnu promjenu koja je utjecala na cjelokupno socijalno i političko stanje zaslužan je ban pučanin Ivan Mažuranić sa svojim reformama. Ivan Mažuranić imao je ključnu ulogu u oživljavanju kulturnog života u Hrvatskoj nakon pada Bachovog apsolutizma. Zahvaljujući njemu i njegovom djelovanju osnovana su razna kulturna društva, Matica Hrvatska te Zagrebačko sveučilište.

Najvažnija Mažuranićeva reforma bila je uvođenje obaveznog školstva. Ostale važne reforme bile su sloboda tiska te odvajanje političke uprave od sudstva. (Lasić, 1965:15)

3.1. Mažuranićeva reforma

Donošenjem Zakona o reformi pučkog školstva iz 1875. (dalje: Zakon) stvara se zakonodavni okvir za uvođenje općeg obrazovanja učitelja te školovanje muške i ženske djece na hrvatskom materinskom jeziku. Zbog nedostatka škola i učitelja provedba ove reforme nije napredovala učinkovito već je sam proces bio izrazito spor. Učitelji su bili slabo plaćeni za rad što je najveći razlog manjka učitelja u školama. Kako se obrazovanje nerijetko povezivalo s vjerom, jer su učitelji pretežito bili svećenici, tako se pojavio i strah da će učitelji koji nisu svećenici učenike odvojiti od vjere. No, Mažuranić je to negirao i ulijevao povjerenje kod Hrvata u potrebu i prednosti obrazovanja. Stupanje *Zakona* na snagu u pučkim školama pridonijelo je i izgradnji novih škola te većem broju polaznika. Otvaranje pučkih škola pridonosilo je i razvitku pismenosti i opće kulture. (Szabo: 2014:36)

3.1.1. Odgoj i obrazovanje žena u 19. stoljeću

U 19. stoljeću školovanje je uglavnom bilo namijenjeno muškoj djeci. Do tada, djevojčice su se isključivo odgajale da budu dobre supruge, nacionalno savjesne majke i spretnne kućanice. (Šego, 2012:149) Njihove su mogućnosti bile ograničene. Nakon navršenih 15 godina mogle su nastaviti obrazovanje s namjerom da postanu učiteljice, kod kuće učiti ženske kućanske poslove ili se udati. Što se tiče školovanja, nisu postojale ženske škole nego su ženska djeca iz bogatijih obitelji bila primorana odlaziti iz domovine na školovanje u druge zemlje, pretežito Mađarsku i Njemačku. (Ograjšek Gorenjak, 2004:158) To je značilo školovanje na tuđem jeziku, umjesto na materinskom te učenje o tuđoj književnosti, kulturi i baštini, a ne vlastitoj. Uvođenjem Bachova apsolutizma u razdoblju od 1852. do 1859., kada je uvedena centralizacija i germanizacija, javljaju se hrvatski narodnjaci kojima je osnovni cilj zalaganje za promjene u položaju i obrazovanju, prvenstveno žena. Najistaknutiji je bio August Šenoa, a uz njega se ističu i Ivan Filipović i Ivan Perkovac. Upravo se Šenoa izrazito zalagao za otvaranje djevojačkih škola. (Ograjšek, Gorenjak, 2004:163)

Osim što su se događale promjene na političkoj sceni, koje su uzrokovale podijeljena mišljenja u hrvatskoj javnosti vezane za službeni jezik, tako su bila podijeljena i mišljenja

vezana za javno obrazovanje muške i ženske djece. Jedni su u tome vidjeli opasnost koja će dovesti do podjele muških i ženskih uloga, dok su drugi podupirali ženski pokret vjerujući da će obrazovanje potpomognuti širenje intelektualnih i moralnih vrijednosti. (Ograjšek, Gorenjak, 2004:158)

Prvo djevojačko učilište, namijenjeno obrazovanju sestara milosrdnica otvoreno je 1848. godine u samostanu sestara milosrdnica u Zagrebu, a nastava se provodila na njemačkom jeziku s upečatljivim religijskim karakterom. Takvo učilište bilo je privatno, sve do 1851., kada postaje javno. (Lasić, 1965:16) Otvorenje učilišta u kojem je bilo dozvoljeno školovanje ženskoj djeci značilo je ukidanje društvene i ekonomske diskriminacije i veću samostalnost i neovisnost žena. (Šego, 2012:142)

Sustav obrazovanja počinje se mijenjati sredinom stoljeća kada se otvara učilište u Zagrebu, a zvalo se *Učiteljna učiona zagrebačka*. Početak obrazovanja svih staleža te obrazovanje i muške i ženske djece doprinijelo je osvješćivanju ljudskih prava, prava na obrazovanje bez obzira na spol. Na učilištu se buduće učitelje i učiteljice poučavalo vjeronauku, pedagogiji, didaktici, metodici, gramatici jezika ilirskoga, krasopisu i pravopisu, zemljopisu, fizici, liječiteljstvu u nenadanim situacijama te pjevanju i orguljanju. Učiteljice se poučavalo i o štedljivosti, urednosti, čistoći, marljivosti i radišnosti, ali i o konkretnim kućanskim poslovima (Župan, 2009:242) No, i tada se osjeća neravnopravnost između spolova jer su učiteljice bile do osamdeset posto manje plaćene od učitelja. Osim toga, 1888. uveden je školski zakon u kojemu je navedeno da učiteljice ne smiju stvarati obitelj u protivnom moraju napustiti učiteljsku službu. (Lasić, 1965:16,17) Morale su biti u celibatu sve do 1918. godine. (Batina, 2020) Prve škole za učiteljice otvara Crkva kako bi se putem ženskog glasa mogle širiti kršćanske vrednote.

Tek je 1892. otvorena prva ženska gimnazija u Hrvatskoj gdje se djevojke polako izjednačuju s dječacima u obrazovanju, uz mogućnost učenja šivanja, plesanja, crtanja i slično te im je omogućen pristup sustavu obrazovanja kakvog su dobivali i dječaci. (Ograjšek, Gorenjak, 2006:149) Učiteljica, koja se zalagala za poboljšanje položaja žena te obrazovanje kojim bi dobivale dostojanstvo i izvan braka jer je smatrala da neudane žene nemaju iste uvjete i mogućnosti kao one udane, bila je Marija Jambrišak. (Ograjšek, Gorenjak, 2004:168)

Izuzetno cijenjeno zanimanje kod žena dugo je bilo učiteljsko zanimanje, a autori koji pišu o pozivu učiteljice pozivali su se na činjenicu da one trebaju biti sustavno obrazovane te imati široku opću kulturu. Zato su i učile predmete šireg spektra obrazovanja koje je Župan naveo, a uključuju predmete od vjeronauka i pedagogije pa sve do pjevanja i poučavanja o kućanskim poslovima. Njihova zadaća bila je raditi za opće dobro, biti emancipirane, samostalne i zagovornice napretka kao i vizionarke idealnog života nacije. (Šego, 2012:158)

4. Lik učitelja u književnosti

Obzirom da se na učitelje gledalo kao na vrsne poznavatelje svih znanstvenih i neznanstvenih disciplina jer su obuhvaćali širok spektar znanja u svim važnim područjima, mnogi pisci su u djela uvrštavali upravo učitelje za glavne likove svojih djela. Likovi učitelja u većini slučajeva prikazani su kao prenositelji ideoloških stavova samoga autora. Funkcija učitelja povezivala se s idealnim osobinama svakog čovjeka, a to je nesebičnost, savjesnost i spremnost pomaganja drugome bez očekivanja bilo koje vrste nagrade. Također, isticali su se domoljubljem, ljubavlju prema svojem pozivu i žudnjom za prosvjećivanjem hrvatskog sela. Učitelji su se pokušavali oduprijeti primitivizmu, ljudskoj okrutnosti i ostvarivanju svojih interesa tako da čine štetu ili teškoće drugome. (Šego, 2012:141) Upravo iz tih razloga lik učitelja poslužio je kao dobar temelj za idealistički lik u književnom djelu. Svrha je bila prikazivanje idealnog učitelja, prenositelja znanja i stavova na tada neobrazovani dio stanovništva, kako bi se ljude obrazovalo i kulturološki uzdizalo. Odnosno, da obrazovanje ne bude samo za visoki stalež, nego da se učitelji školuju kako bi svoje znanje širili i među srednjem i nižem staležu, građanima i seljacima. Njihova uloga bila je prenošenje ideoloških, političkih i moralnih stavova koje su zastupali autori književnog teksta. Druga uloga likova učitelja u književnosti bila je prikazivanje lošeg stanja hrvatskog školstva, od činjenice da je nedostajao veliki broj učitelja do toga da su bili bizarno plaćeni za svoj rad, ali i općeniti stav okoline prema njihovom zvanju.

5. Realizam

Riječ realizam potječe od latinske riječi *res* u značenju stvar i *realis* u značenju zbilja, istina, a povezujemo ga s jednim od najznačajnijih književnih epoha. Polazi od Aristotelova shvaćanja umjetnosti kao oponašatelja stvarnosti, a realisti teže isključivo analizi i spoznaji društva. Takvom analizom žele se približiti znanstvenoj metodi kako bi književnost postala društvena znanost. Kao književno-povijesni tipološki pojam označava književni i umjetnički pravac kojemu je cilj vjerno i objektivno prikazati stvarnost te književnu epohu između 30-ih i 90-ih godina 19. stoljeća. Početna godina realizma uzima se 1881. To je godina kada je preminuo August Šenoa, a za godinu završetka hrvatskog realizma još se vode brojne polemike. Jedni smatraju da je to 1892., kada je A. G. Matoš objavio pripovijetke *Moć savjesti*, prve modernističke pripovijetke hrvatske književnosti, dok drugi drže da hrvatski realizam završava spaljivanjem mađarske zastave na Jelačićevom trgu u Zagrebu 1895.

U tom razdoblju nije važno je li stvarnost lijepa ili ružna, bitno ju je prikazati i opisati onakvom kakva ona jest jer je jedini estetski kriterij realizma istinitost. (Solar, 2005:162) Književnost realizma bavila se opisivanjem stvarnosti, a za to je trebala poznavati i poštivati određena načela.

Prvo načelo je načelo istinitosti prema kojem se što vjerodostojnije želi prikazati lik kroz njegovu detaljnu karakterizaciju te autentičan govor. Načelo kojeg se realizam drži je načelo kritičnosti. Prema tom načelu realizam jedino ima smisla ako služi prvenstveno kao osuda svih društvenih problema, ako na njih upozorava te za iste nudi eventualna prikladna rješenja. Problemi su se pretežno očitovali kroz siromaštvo, instituciju braka u građanskom društvu te pravednih društvenih i nacionalnih odnosa. Treće načelo je načelo tipičnosti koje pojašnjava kako pisati tipično, odnosno poštivati pravilo da lik kojeg se opisuje mora imati sve autentične karakteristike koje imaju i drugi predstavnici neke skupine. Drugim riječima, opisom jednog lika opisuje se čitava jedna skupina kojoj neki lik pripada. Primjerice, seljaci se opisuju kao radišni i vrijedni ljudi, a građanski sloj je većinom prikazan s negativnim osobinama poput likova rasipnika koji gledaju isključivo vlastitu korist, podmuklih lažljivaca i neradnika. Posljednje načelo je načelo objektivnosti koje govori o objektivnosti kao viđenju svijeta na način kakav on zaista jest, a ne kakvim se može činiti ili kakvog bismo sami voljeli vidjeti. Da bi djelo bilo što objektivnije, s nimalo naznaka subjektivnosti, pisci izostavljaju svoje emocije i individualna stajališta. (Tot, Realizam u europskim književnostima, pdf:2)

U realizmu se po prvi puta susrećemo s pojmom *pouzdanog* ili *sveznajućeg pripovjedača*. Takav pripovjedač svijet promatra s visine što mu dozvoljava da bude što objektivniji. Piše u trećemu licu te jednako dobro vidi zbivanja na velikim otvorenim prostorima kao i na najskrivenijim mjestima. To je pripovjedač koji sve vidi i sve zna, a da sam ne sudjeluje u radnji koja se događa. (Solar, 2005:162-164)

Autori koji djeluju u tom razdoblju svojim djelima pokušavaju utjecati na pojedinca, ali i društvo u cjelini, tematikom naglašavajući društvene probleme kroz objektivan prikaz te navode čitatelja na promišljanje o mogućim rješenjima tih problema. Osim toga, koriste jezik sredine kako bi se što više poistovjetili s čitateljima i povezali se s njihovom svakodnevicom.

Kroz cijelo književno razdoblje nameće se ideja da bi teme književnih djela trebale poticati stvaranje nacionalnog identiteta. Takva prosvjetiteljska uloga u djelima je česta tema kod većine književnika, a osobito je to izraženo i obrađenoj Šenoinoj *Branki* te će o toj temi biti više riječi u narednim ulomcima. Autori pokušavaju umanjiti utjecaj stranih jezika pa teže buđenju nacionalne svijesti kod čitateljske publike.

5.1. Janko Jurković

Janko Jurković, kojega svrstavamo među hrvatske pripovjedače, rođen je 1827., a preminuo 1889. Čitavog života bavio se svećeničkim, pravnim, a ponajviše književnim i nastavničkim radom. Kao nastavnik zemljopisa, hrvatskog i latinskog jezika postao je i glavni suradnik Gajeve *Danice*. Isticao se kao kritičar i teoretičar, pripovjedač i komediograf. Njegov je književni rad u prvom redu znanstveni i stručni, a tek onda beletristički. U časopisu *Neven* pisao je pripovijetke iz društvenog, građanskog i seljačkog života jezgrovitim narodnim jezikom, jednostavnim i klasičnim oblikom te nadasve prirodnim i dobroćudnim humorom. To su pripovijesti *Ima i tomu lijeka*, *Pavao Čturić*, *Tuskulanijade*, *Petakinja vina*, *Tri lipe*, epopeja *Kako su se zavadili psi, mačke i miševi* te igrokaz *Zatečenici*. Poznat je i po humoreskama *Sudbina jarac*, *Memoari stare grešlje*, *Ratni memento starca Ivana*, *Razoreni ideali* i *Timotija Patkov*. (Jurković, 1941:121-126) Često obrađivane teme, koje crpi iz narodne književnosti, su mu teme malograđanstva i polunaobraženosti. Zalaže se za realizam te zagovara tradiciju. (Jelčić, 2004:200)

Pavao Čuturić jedna je od najboljih Jurkovićevih pripovijedaka, objavljena 1855. u spomenutom časopisu *Neven*. Tada je sadržavala i podnaslov *Ulomci iz lomna i krševita života jednoga starovjerskoga pučkoga učitelja*. Jelčić za ovu pripovijest kaže da Jurković u hrvatsku literaturu uvodi novi autentični život poluinteligenta. (Jelčić, 1968:99) Pripovijetkom dobivamo pregled hrvatskog društva sredine 19. stoljeća (tiskana 1855.), hrvatskog školstva prije Mažuranićeve reforme te pojedinca u pokušaju samoostvarenja. Pri tome je naglasak na čovjekovom neuspjehu i moralnom propadanju. Ovakvom vrstom proze prekida se hajdučko-turska tematika te se uzimaju novi tematski okviri obavijeni realističkim doživljajima i iznošenjem stanja i odnosa likova iz različitih društvenih staleža i zvanja. (Jelčić, 1968:99)

5.1.1. *Lik učitelja Pavla Čuturića*

U središtu pripovijetke je lik seoskoga učitelja koji predstavlja poluinteligentnog pojedinca, a ne idealističkog učitelja kao što je to primjer u Šenoinoj *Branki*. Autor Janko Jurković u nekoliko navrata iznosi da se u ovoj pripovijetci ne radi o izmišljenoj priči i izmišljenomu liku već je tog učitelja uistinu poznavao. Likove nije izmišljao nego je replicirao njihove sudbine i stvarnost. (Šicel,2004:124) To znači da naglašava kako za djelo uzima likove iz vlastite sredine, koji su bliski svakom čovjeku te se mogu poistovjetiti s njim. Jelčić tvrdi da je Čuturić jedan od književnih tipova koji po vlastitim osobinama prerastaju u simbol i pojam. (Jelčić, 1968:100) Pavao bi u ovom slučaju simbolizirao razočaranog junaka koji se ne može izboriti sa osuđujućom sredinom te završava tragično.

On je lik koji se pokušava nositi s izazovima koje mu život donosi, ali naposljetku odustaje i jedini trag koji ostavlja za sobom je njegov dnevnik i nekoliko pjesama. Oko njega se događaju ključni događaji u kojima je glavni akter, no on osjeća dosadu, nema inspiracije za pisanje novih pjesama i pogrebnog govora za pijanca mještanina. Zahvaljujući nesretnoj sudbini cijeloga je života živio na rubu između komedije i tragedije. O sebi je imao pogrešnu sliku, odnosno realnost i imaginacija u njegovom slučaju potpuno su suprotne, što dovodi do razmišljanja da život nema smisla. Također, njegov govor ne prati tijek njegovih misli. U sebi ima puno toga za reći, a kada za to ima priliku, ne iskoristi je. Sebe doživljava kao učenjaka i mislioca, iako se u stvari raspadao unutar svojih mogućnosti, želja, potreba, ideala i stavova. Pavla oduvijek doživljavaju kao nevaljalca koji iz svih situacija izvlači samo deblji kraj. Iako

se ostvaruje kao učitelj, ali to ne dovodi do bitne promjene u njegovom društvenom statusu. Učiteljska uloga u selu nije mu pomogla da se uzdigne na društvenoj ljestvici onako kako je priželjkivao. Upoznajemo ga iz razgovora s njegovim prijateljem Lovrom, kojega ujedno naziva i neprijateljem. Prilikom dvadesetogodišnje obljetnice svoga učiteljevanja, Pavao mu priča svoju životnu priču, no Lovro se dosađuje, ne sluša i na pameti mu je samo da mu je čaša u svakom trenutku puna.

„Zar ti tako slušaš? Misliš li da su moje tajne da se u vjetar govore? Ti si prvi kom to pripovijedam, i zato je vrijedno da me slušaš.“ (Jurković, 1941:21)

Šicel objašnjava da autor rabi humoristične usporedbe kako bi istaknuo komično u tragičnome te da je opis karaktera poprilično plastično ocrtan. (Šicel, 2004:125)

„Imao je mnoge pogreške i običaje velikih inače ljudi: mucao, kao i najveći govornik stare Grčke; uvijek se jednako odijevao, kao Napoleon Veliki i ljubio čašu vinca, kao Lesandro; bio u nuždi s malim zadovoljan, a u svih nezgodah života ravnodušan, kao Sokrate i Diogene.“

Pavao se prisjeća prošlosti i odnosa sa svojim ocem, koji ga je slao u škole da od njega „štogod načini“. Pripovijeda da je kroz djetinjstvo i škole prošao mučne situacije.

„Kraj svega toga nije se nijedno šiblje izderalo, kojega ja okusio nisam, a u razrednici bijah uvijek posljednji. Posljednji! Već odatle vidiš da je u mom životu išlo sve naopako.“ (Jurković,1941:13)

Nadalje, spominje da je na kraju četvrte godine učitelj njegovome ocu rekao da je Pavao lijenčina i zgubidan.

„I tako šibaj danas, šibaj sutra, protukaše me kroz četiri škole. Kad na svršetku te četvrte godine, dođe učitelj – što velim učitelj? Vrag moj! – on se prometnu učiteljem – dođe momu ocu u dućan i reče mu: »Znate li vi što, gospodaru Niko, Vaš je sin lijenčina, tokmak« - i što je Bog dao pogrda, sve to na me metni.“ (Jurković, 1941:15)

Učitelj je savjetovao oca da ga ispiše iz škole te ga poda u zanat, dok je vrijeme. Tako je on preko noći mijenjao zanimanja i uloge, od đaka do šegrta te od šegrta do učitelja. Kako je brzo mijenjao životne puteve, tako su mu se uskoro svi putevi i završili. Uloga učitelja nije mu pomogla da se samoostvari.

„Nije on za knjigu, već za malj, šilo ili sepiju.“ (Jurković, 1941:15)

Nakon te odluke odlazi kod majstora Lukše gdje radi kao sedlar te pripovijeda o mučenju koje je tamo proživio. No, to ga nije pokolebalo, u glavi je i dalje bio jak i ustrajan da su mu knjige i umjetnost spas od teškog života. U sijenu gdje je spavao, skrivao je knjige, a najdraže štivo bile su mu sintaksa i gramatika. Kroz njegove ispovijedi saznajemo da se radi o liku koji živi u nerealnome svijetu, puno mašta i vjeruje u svoje maštarije. Primjerice, govori Lovri da mu se ukazala Muza te mu rekla da oruđe nije za njega te se je uistinu uvjerio da je to stvarno. Župnik mu je promijenio život i od trenutka kad ga je pitao zna li čitati i pisati, Pavao mu odgovora na latinskom jeziku, postaje župnikovim učiteljem, a mi radnju počinjemo pratiti dvadeset godina od tog događaja. Iz uvoda čitatelj dolazi do spoznaje da će promjena zanimanja kod Pavla dovesti do boljitka načina života, no uvjeravamo se u suprotno. Prihvaćanjem uloge učitelja, promijenio je i način ponašanja i odijevanja. Od učitelja se zahtijevalo filozofsko razmišljanje i neprestano stjecanje novih znanja i čitanje knjiga s ciljem upoznavanja što većeg broja književnih djela, a što bi trebalo rezultirati i pozitivnom promjenom u ponašanju, 'na nekom višem nivou'.

„Od sedlarskoga kalfe ni traga ni glasa. Kratki odgovori, oko vrata bijeli rubac, u ruci knjiga dan i noć.“ (Jurković, 1941:26)

O samoj ulozi učitelja imao je iskrivljenu sliku. Učitelji za njega predstavljaju osobe zadužene za poučavanje drugih, ali im to ne daje pravo miješanja u tuđu privatnost i živote drugih. Smatrao je da je učiteljsko zvanje slabo traženo, a oni koji se odluče za to odlučuju tako jer ne znaju što bi drugo. Učiteljski posao za njega nije težak, a razlogom može biti činjenica da nije toliko predan tome poslu. Njega u životu brinu druge stvari, a škola mu je od sekundarnog značenja. U radu s učenicima ne osjeća ispunjenje, već prazninu. Djecu, koja su sastavni dio njegovog posla, skoro da i ne spominje. On zvanje učitelja ne doživljava pozivom

kojem se treba cijeli predati. Prihvaćanje učiteljskog posla za njega je bio samo izlaz iz teškog života kojeg je proživljavao kod majstora Lukše.

„Ja sam si jednom živo pomišljao stvorenje svijeta, i učini mi se kao da je bilo otprilike ovako: Bog podijeli svima ljudima što će tko raditi, samo jedan zakasni na diobu – i toga prijaviše. Bog se zadugo obaziraše amo tamo, što će početi od njega; napokon digne knjigu sa stola i dade je tomu čovjeku: »E, sinko, ja ti ne mogu pomoći; evo, već, pa budi učitelj; ja ću se skrbjeti i za te. « - i od to doba svijet za učitelja ne mari." (Jurković, 1941:27)

Zbog loših iskustava s vlastitim učiteljima, nije ih smatrao izuzetno bitnima u društvu. Štoviše, osjećao je prijezir prema njima, pa tako svoga učitelja naziva vragom. Naposljetku, suočen s društvom i društvenim normama, počinje biti svjestan svoje nemoći pred višim slojevima društva i načinom doživljavanja društvene zajednice učiteljskog poziva i obrazovnih potreba. Dužnosnici stavljaju primarne učiteljske potrebe na posljednje mjesto, krčme i kapelice važnije su im od ispunjavanja osnovnih uvjeta radnog mjesta jednog učitelja, ali i drugog doma brojne djece koja pohađaju škole. Iz pripovijetke ne saznajemo daljnji tijek radnje nakon razgovora s knezom, koji mu govori da se već mnogo puta mislilo na njegovu kuću, no svake godine ima važnijih stvari poput pokrivanja općinske krčme, popravljanja straže i gradnje kapelice.

„Molitelju se ne može podijeliti zbog mnogostrukih popravaka ove godine: uz ovčarnicu popravak štale i drugih gospodarskih zgrada." (Jurković, 1941:67)

Iz navedenog zaključujemo da Pavao smatra kako ljudi ne vode brigu o učiteljima te ih ne poštuju. Možda je i to jedan od razloga zašto se ne trudi previše oko posla jer to smatra uzaludnim trudom. Nema ambicije niti želje za napredovanjem, a to je vidljivo u njegovom odnosu prema radu. Za razliku od *Branke*, kroz pripovijetku se ne nazire odnos prema učenicima i njegove odgojno-obrazovne metode jer učiteljsku funkciju stavlja u drugi plan. Pavao je zaokupljen željom za napredovanjem u društvu, a ne napredovanjem u radu. Da se fokusirao na to da postigne što bolje rezultate u odgoju učenika, poput *Branke*, možda bi mu to donijelo i napredovanje na društvenoj ljestvici, ljudi bi ga više cijenili i bio bi uspješniji učitelj, književnik, ali i osoba u cjelini koju okolina ne bi ismijavala.

„I, da još nema duševne naslade i hrane, po tjelesnoj bi učitelj već davno ležao pod crnom zemljicom, strven potrebom i nuždom kakove ne trpe ni ovce ni konji, ali ju trpe božji ljudi, i to po zvanju prvi, a po uživanju posljednji.“

Osjećaj izopćenosti u društvu doveo ga je do ruba ponora, što ga je naposljetku odvelo i u smrt. *Pavao Čuturić* predstavlja žalosni lik koji osjeća nemoć i krivi sebe za vlastiti neuspjeh, žali za time što nema podršku obitelji i okoline. Na samome kraju pripovijetke autor na ovaj način progovara o liku Pavla Čuturića:

„Pavao Čuturić bio je jedan od onih ljudi koji su i umirali, a nikada pravo ne znali zašto su se upravo rodili.“ (Jurković, 1941:72)

Njegovoj otuđenosti od društva pridonose i loši odnosi sa ženskim spolom. On ženu doživljava kao objekt jer do sada nije imao priliku doživjeti pravu ljubav te ne zna kako se može istinski voljeti. Njegov brak je odnos iz interesa, a ne iz ljubavi. On ženi pruža sigurnost i više-manje redovite prihode, a ona njemu služi za osiguranje potomaka. Osim toga, muškarac koji nema suprugu i obrnuto, žena bez muške ruke nije dovoljno cijenjena u društvu.

„Bara je dobra njiva; evo mi je dosada četvero rodila, a dati će Bog i još koje...“ (Jurković, 1941:28)

Provincijska sredina u kojoj živi i radi ostavlja traga na njegova promišljanja o ljudima. Tijekom života bio je svjedokom brojnih događaja koji su na njega djelovali uznemirujuće i predstavljali nepravdu prema njemu, ali i šire. Saznavši da u neimenovano mjesto R... dolazi bogati njemački vlastelin, Njegove Preuzvišenosti, traži financijsku pomoć za obnovu škole i doma učitelja. Njegova molba je odbijena te iako je nezadovoljan takvim postupanjem on to krije u sebi te odgovara:

„Hvala vam, gospodine nadstojniče.“ (Jurković, 1941:67)

Nepravda, koje je svjestan, dovodi do njegovog moralnog propadanja kao intelektualca i on nema volje za ispravljanjem iste. Moralno propadanje dovodi do toga da gubi ambicije i

sve se više osjeća kao gubitnik u neravnopravnoj borbi. Nezadovoljan odlukom općine na lažno pristojan način odlazi iz kneževog ureda, a nakon što izađe govori sam sebi:

„E tako li je to? Onamo su preče ovce i koze, konji i volovi negoli učitelji i obitelji njegova; a ovamo se gradi krčma i straža, a učiteljevu stanu što bog daje! Sebi pravite zaštitnike da vam brane marvu i polja. Ja ne trebam ni jednoga od njih. Tko će dakle zaštićivati mene i moju dječicu? Sveti Antun, nije li kneže?!“ (Jurković, 1941:69)

„I tako, kao što iz svega vidim, učitelj je zbilja samo prognanik na ovom svijetu, a prava njegova domovina tamo je gori.“ (Jurković, 1941:70)

U tom trenutku učitelju je jasno da je doživio apsolutni poraz. Ovaj citat dokazuje da je Pavao pun mržnje i ironije prema općinskim dužnosnicima, ali u sebi nema dovoljno hrabrosti da to iznese van nego srdžbu drži u sebi, ne može se boriti s njom, već svršava svoj život nedugo nakon toga. Ne saznajemo na koji način svršava njegov život, ali time, svakako, šalje poruku da je smrt, odnosno odlazak iz nepravednog društva njegov jedini izlaz. Čovjek poput njega, koji teži za uspjehom, uzvišenošću i dobrim položajem u društvu radi funkcije koju obavlja, koji želi biti cijenjen kao učitelj, jednako, ako ne i više od običnih dužnosnika, ne zaslužuje biti ponižavan i zakinut za osnovna prava.

Pavao teži ulasku u visoki krug društva te je počašćen što je pisao čestitku za dolazak Njegove Preuzvišenosti, njemačkog vlastelina. Nakon govora upućenog visokoj ličnosti njegovo samopouzdanje kratkotrajno raste. Njemu je mali znak pažnje bio dovoljan da se osjeća prihvaćenim te mu to daje ideju da sustigne vlastelina pri odlasku u lov i traži financijsku pomoć. Osim toga, daje mu vjetar u leđa što je rezultiralo da je u kratko vrijeme napisao nekoliko velikih pjesama. Međutim, autor podcjenjuje vrijednost tih pjesama te navodi da su sačuvani samo „za naše oko hieroglifični nacrti“. (Jurković, 1941:50) Time što se naglašava bezvrijednost njegovih pisanih djela, autor ostavlja poruku da se u to vrijeme nije čitala domaća književnost, nisu se cijenili hrvatski autori već je prevladavalo mišljenje da je važno i dobro samo ono što je strano. Jurković ironično daje kritiku takvom promišljanju hrvatskog društva koje propagira tuđu književnost, a ne vlastitu, hrvatsku. To se najbolje očitava na kraju pripovijetke kada autor napominje da se Čuturićevi rukopisi čuvaju kod dječjeg skrbnika koji ih čuva kao neku vrtu znamenitosti te se još nije odlučio kojem zavodu da ih donira.

„Eh! Što ne bi tamo moga protivnika, inače prijatelja Lovre da vidi, kako se čestita i s velikom gospodom govori. To je najljepši dan moga života i ne bih ga dao za mnogo što ljudi inače slavom nazivaju.“ (Jurković, 1941:50)

„Ne bi li to bila lijepa zgoda svečanim načinom pričekati ga i da se manem repa te da se držim same glave, predložiti mu, pače ga na oči uvjeriti o hrđavu stanju škole, opisati mu bijedu učiteljskog života i moliti ga za polakšicu koju ne mogoh dosada izmoliti od njegovih činovnika?“ (Jurković, 1941:51)

Autor progovara o stanju škola toga vremena kroz lik učitelja Pavla. U 19. stoljeću učitelji su, zajedno s obiteljima, živjeli u prostorima škole. Ukazuje se na problem neodržavanja obrazovnih institucija i zaobilaženje obaveza da škola izgleda kao pristojno i ugledno mjesto dostojno svakog učenika te bude primjer svim drugim objektima. Kada se više pažnje posveti spomenicima, kapelicama i slično, naravno, da će to odbiti buduće učitelje da se bave ovim poslom gdje nisu cijenjeni i poštovani. Opis kako izgleda škola je upozorenje autora da se stanje mora hitno popraviti ukoliko želimo stvarati obrazovane i hvaljene ljude.

„Polovica djece sjedi skvrčena na zemlji, a i oni što su u klupama, nisu nijedan čas sigurni za svoj život. Sve je naopako. Tabla mjesto da je crna, izlizala se i pobijelila, te što drugi kredom pišu, to bi meni valjalo ugljenom.“ (Jurković, 1941:55)

5.2. August Šenoa

August Šenoa rođen je 1838., u vrijeme najvećeg uspona ilirske ideologije, a kao što je već spomenuto, preminuo je 1881. Povjesničari književnosti za njega kažu da je najveći hrvatski građanski romantičar i prvi hrvatski realist. Premda je odgojen u kući naturaliziranoga Zagrepčanina, Čeha Aloisa Schönoe, slastičara koji mu nije pomagao da postane hrvatskim rodoljubljem, August je jezik savršeno savladao, a u tome su mu pomogla i dvojica najboljih hrvatskih lingvista i tvoraca jezičnih priručnika, Vjekoslav Babukić i Antun Mažuranić. (Prosperov Novak, 2004:77) U programskom članku *Naša književnost* iznio je tezu da književnost mora biti naša, narodna, ali uz slavenske crte te mora poticati nacionalnu svijest i

domoljublje. Sve je to objavljeno 1865. u časopisu *Glasonoša*. Njegov je prijedlog da autori uzimaju teme iz svakidašnjeg, suvremenog života, obrađuju konkretne socijalne i etičke probleme, usmjeravaju se na klasne odnose te da se ugledaju na ruske i francuske realiste, poput Gogolja, Turgenjeva i Hugoa. Za njega književnost nije samo razonoda, već je čvrstog stava da književnost mora imati svrhu te biti djelotvorna. Najvažnija svrha književnosti je poticanje obrazovanja i prosvjećivanje naroda, a ne književnost sama po sebi kao umjetnička vrijednost. Kritizirao je društvenu i moralnu nepravdu, loše međuljudske odnose te pohlepu i mržnju. Uvidjevši da romani dobro prolaze kod širokog kruga čitateljstva, piše o raznovrsnoj tematici prihvatljivoj i zanimljivoj svim čitateljima. Osim uloge da se u njima uživa, romani su imali i odgajateljsku ulogu. Romanima stvara komunikacijski kanal za izražavanje političkih, socijalnih i idejnih tendencija svojega vremena za cijeli hrvatski narod. (Nemec, 1995:94)

Kako se zalagao za širenjem osjećaja moralne odgovornosti i patriotske ushićenosti, stvorio je lik učiteljice Branke koja će promovirati sve njegove težnje, iskazivati njegova stajališta te dati pregled hrvatskog školstva s kojim sam nije zadovoljan, traži poboljšanje obrazovnog sustava te se zalaže za otvaranje novih pučkih škola. Sa završetkom pisanja romana *Branka*, ubrzo završava i svoj život, ali djelima ostavlja neizbrisivi trag u hrvatskoj književnosti. Nemec definira *Branku* kao roman lika jer u Branki vidi utjecaj preporodnih zahtjeva, odnosno da se kroz lik Branke ocrta narodni duh i osvještava se narod. (Nemec, 1994:81) Možemo je čak svrstati i među egzistencijalne romane jer prati život mlade učiteljice u mukotrpnoj potrazi za poslom i egzistencijom. Lik Branke je individualiziran i prikazan na psihološki uvjerljiv način da svaku njezinu reakciju i postupak doživljavamo kao reakciju stvarne osobe, a ne fikcionalnog lika. (Šego, 2012:151)

5.2.1. *Lik učiteljice Branke*

Branka je djevojka iz grada puna entuzijazma, koja vjeruje u boljitak hrvatskog naroda tako što će pripomoći u obrazovanju i pismenosti ljudi. Vjeruje da će požrtvovni i domoljubni čovjek pridonijeti cjelokupnom razvoju društvenog sustava, koji prvenstveno uključuje ljude koji u njemu žive. Ona je preuzela ulogu prosvjetiteljice u zabačenom, zaboravljenom selu i ta uloga čini je sretnom. Zato je ona, za razliku od Pavla Čturića, lik idealistkinje koja promiče moralne i kulturne vrijednosti koje se uče od malih nogu. Šenoa je opisuje kao lijepu, neiskvarenu i obrazovanu djevojku koja ide prema ispunjenju svojih ciljeva. Njezino ime

možemo povezati s njezinim ciljem postojanja, a to je braniti svoj jezik i narod od odnarođivanja.

„I Branka bijaše gradsko čedo, ali nipošto bljedolik, drhtav stvor, pun migrene i fantastičnih sanja, već djevojka krepka, jedra i rumena, glatke crne kose i osobitih sjajnih, vrlo pametnih očiju.“ (Šenoa, 2012:10)

Na samom početku romana upoznajemo Branku iz njezina razgovora s prijateljicom Herminom. Mlade djevojke, s jedva napunjenih sedamnaest godina, imaju potpuno različite stavove o obrazovanju žena i učiteljskome zvanju.

Branka vjeruje i uporna je u tome da svoja uvjerenja prenese na Herminu kako bi je osvijestila da žena vrijedi puno više kada sama, bez muške pomoći, može osigurati svoju egzistenciju. Branka je uvjeren da će završavanje škole pridonijeti ženskoj samostalnosti, ponositosti, a uza sve to, kada bi se i udala, mogla bi pomagati suprugu. Branka je primjer žene heroine, koja se bori protiv zlih ljudi, njihovih spletki i podmetanja i to je čini jačom i odlučnijom u nakani da postane što bolja učiteljica.

Branku život nije mazio, do sedamnaeste godine izgubila je i majku i oca te je baka jedina osoba koju ima. Naravno, Branka je preuzela odgovornost za obje i svjesna je da mora naći dobar posao kako bi osigurala nužne uvjete za život. Možemo reći da je zbog životnih okolnosti morala ranije odrasti i razmišljati o budućnosti prije svoje prijateljice te je to razlog zašto im se mišljenja razilaze. Život ju je natjerao da se snalazi sama kako zna i umije dok je Hermina još u glavi nevina djevojčica koja misli da će otac, a zatim suprug riješiti sve njezine probleme.

„Imala sam prilike u svojoj obitelji vidjeti, a i ćutiti, mnogo nesreće, pa je posve naravski da nesretna djevojka, kojoj se otvara pamet, razmišlja o sreći i nesreći, jer sretni ljudi svakako manje misle. K tomu moram učiti, raditi da što god zaslužim, sjedim ponajprije sama u svojoj sobici i razgovaram na neki način sama sa sobom o tome što će biti, što je bilo i kako biti mora.“ (Šenoa, 2012:18)

August Šenoa zalaže se za bolje uvjete u školstvu, korištenje materinskog jezika u privatne i javne svrhe te osuđuje svaku vrstu upotrebe tuđega jezika u javnosti. Kroz lik Branke jasno iznosi svoj stav o upotrebi tuđih riječi i gubljenju vlastita identiteta. U romanu prepoznajemo odlike realizma i poštivanja načela realističnosti i kritičnosti jer autor kroz likove daje pregled stanja tadašnjeg društva, ali ga na određeni način i kritizira. Daje kritiku građanskome društvu, ali i predstavlja odnos građanskog sloja prema seoskome, u kojemu su postojale predrasude prema seljaštvu. Kako bi svaka književnost trebala imati svrhu, biti djelotvorna i korisna, tako i ovo djelo potiče na razmišljanje o tome poštujemo li dovoljno svoj jezik ili ga se sramimo te ga odbacujemo.

Drugi razlog je osvješćivanje drugih, da i pojedinac može djelovati u korist općeg dobra cijelog naroda. Kao što je vidljivo iz djela, proces zapuštanja materinskog jezika započeo je još krajem 19. stoljeća, a nastavlja se i danas.

„Uzmimo da dođe koji stranac, da ovuda prolazi. Reci mi po duši, bi l' taj čovjek po govoru ovih ljudi znao u kojoj je zemlji, među kojim narodom?“ (Šenoa, 2012, 32)

U razgovorima s Herminom do izražaja dolaze Brankine ideje i stavovi, ali i unutrašnja previranja.

Škola ju je naučila da bi se svaka žena trebala pripremiti za život kako bi mogla čvrsto i ponosito stajati. Nju su to naučile dvije vrste škola, škola kao obrazovna institucija, ali i ona životna škola. Svjesna je vremena u kojemu živi (19. stoljeće) i da je na ženi da se uda i ona nema ništa protiv toga. Za razliku od Hermine, Branka smatra da udaja i školovanje ne isključuje jedno drugo, odnosno da se i žene trebaju školovati kako bi bile što uspješnije u životu. Znanje o racionalnom raspolaganju s novcem činit će je i boljom suprugom i gospodaricom jer će znati cijiniti rad i brigu supruga. Povezano s time, takva bi žena poticala i bodrila supruga na junaštvo i domoljublje. Osim toga, takve žene će biti i dobre majke, jer će djecu manje tetošiti i ugađati im u odnosu na druge otmjene nemarne žene, koje ne žive u skladu sa svojim mogućnostima, sve dok ih život ne odvede u bijedu i jad. Uz to, obrazovanjem će postati i boljom Hrvaticom, jer znanjem i trudom steći će samosvijest, bit će odvažnija, a što je najvažnije radit će za svoj dom i svoj narod. Osim što je sposobna biti i dobrom suprugom, žena na plemenit način odgaja sinove u nesebične i hrabre ljude te kćeri u žene koje prepoznaju

osjećaje drugih i ne povrjeđuju ih, ali se i iz svih snaga bore za sebe. Ideal Branke je stvoriti ponosite ljude spremne na sve načine braniti svoj dom i zaštititi svoj narod.

Njezino je srce plemenito pa već na samome početku možemo zaključiti da bi takvo žensko neiskvareno srce djecu odgajalo s nekim posebnim zanosom.

Njezin je životni poziv biti učiteljicom i od tog sna ne želi tako lako odustati. U tom pozivu vidi ostvarenje svih svojih snova, to je ono što voli i želi. Izuzetno je predana svome učiteljskome pozivu i ništa je ne može obeshrabriti pa čak niti spletke, ogovaranja i podmetanje zlonamjernih i neprilagodljivih seljana. Problem s kojim se susreće već pri dolasku u novu sredinu je njihovo neprihvatanje noviteta i promjena, ne znajući da im je poslana najbolja učiteljica te da upravo s njom mogu postići dobre rezultate i istaknuti se. Šenoa je izabrao nekoliko likova kojima se Branka suprotstavlja, a koji predstavljaju sve ono loše u društvu, s čime se i danas susrećemo, a to su ljubomora, zavist, zloba i mržnja. To su tipovi likova koji više uživaju u tuđoj nesreći nego u vlastitoj sreći.

Šego njezine osobine obuhvaća na ovaj način:

„Branka je utjelovljenje ideala učiteljice: nesebična, obrazovana altruistica, otvorena, uporna, radi za opće dobro, ambiciozna, nepokolebljiva, beskompromisna, puna entuzijazma, pristupačna, marljiva, blaga, ali odlučna i ustrajna u svom plemenitom naumu.“ (Šego, 2012:154)

Hermina svoju prijateljicu opisuje kao izvanrednu ženu koja uspijeva u svemu u čemu se okuša, uzor je svim djevojkama njihovih godina, ali nije oduševljena njezinom odlukom da napusti grad Zagreb i sreću potraži u seoskoj sredini među seoskom djecom. Govori joj da će prihvaćanjem posla u seoskoj školi postati ropkinja iz čijeg se ropstva neće nikada izvući, ona joj odgovara:

„To će moje zvanje biti, imat ću vlasti.“

Herminin opis Branke:

„Ti si idealistica! Zakopaš se u svoje sanjarije, i ne mariš što radi, što misli ostali svijet. ... Istina, ti si izvanredna djevojka, kakova se ne rodi svaki dan. Među nama bila si uvijek nadaleko najvrsnija u nauci, vještakinja si glasoviru, crtanju, izvrsna si vezilica, umiješ vrlo dobro francuski, pače gradiš i stihove, a sve to naučila si sama uz veliku muku, pak kraj svega toga nisi ružna, već lijepa.“ (Šenoa, 2012:21)

Branka je uvjerena da ukoliko bude neustrašiva, svoj posao obavlja pošteno i kvalitetno, da će to nešto i vrijediti. Dat će maksimalni trud kako bi i kod druge djece pobudila želju za znanjem i obrazovanjem. Ispunjava je to što zna da radi za opće dobro, a uz to je *„...gospodarica, zapovjednica one male vojske koja mi se povjeri te me slušati mora.“* Za nju je sreća rad za opće dobro. Njezine odgojne metode su učinkovite i djeca ih radosno prihvaćaju i usvajaju. Jednako uživa provodeći vrijeme s njima u zapuštenoj učionici i pored jezera kada ih uči himnu. U obrazovne metode uključuje i razgovore o čistoći i zdravlju, dobrom ponašanju i prihvaćanju drugih i mijenjanju svojih loših navika. Međutim, takva suradnja s učenicima nije se sviđjala svima pa će joj pojedinci iz primitivne seoske sredine pokušati stati na put u ostvarenju njezinih ciljeva.

Svojim poštenim radom želi stvoriti poštene i vrijedne učenike, ali i ponosite ljude. Ona zna što želi pa će čak i odbiti ponuđeno mjesto za kućnu odgajateljicu jer vjeruje da će ipak biti nešto za nju u učiteljskoj ulozi. Srce je vuče među djecu i narod kako bi im širila ljubav i plemenitost. Obvezuje se da će raditi i više nego li je potrebno samo kako bi dokazala sebi i drugima koliko joj taj posao znači u životu, ali i da bude primjer drugim ženskim učiteljicama koje su zaboravile svoju ulogu i da im zvanje nije samo 'hrvatska učiteljica' već i 'hrvatska majka'. Iz svega ovoga zaključujemo da je Branka predstavljena kao žena koja se žrtvuje za neki viši cilj, a motivirana je osobnim i društvenim razlozima.

„Otmjena, bogata vlasteoska obitelj ponudi mi mjesto odgojiteljice uz sjajne uvjete, pak da putujem s njom u svijet. Ja to odbih, srce me vuče među narod, među djevojke naše, da sijem ondje sjeme plemenitosti, poštenja, ljubavi.“ (Šenoa, 2012:20)

Njezine vrline su brojne, a ističu se ambicioznost, plemenitost, poštivanje moralnih i duhovnih vrijednosti kod drugoga, čvrst karakter, požrtvovnost, neposustajanje pred zaprekama

i to što ne odustaje, ne predaje se, ne da na sebe i dokazat će drugima ono u što sama vjeruje. Kada ju sustignu teški trenuci, iz njih izađe samo jača. Primjerice, kada na vrata dolazi odbijenica za jedan učiteljski posao, Branka se prvo zavukla u sobu i sama tugovala, a onda iduće jutro pojavila se s osmijehom na licu pokazujući baki da je to nije ubilo, već samo ojačalo.

Branka za sve u životu samo gleda naprijed i kad pomisli da u nečemu neće uspjeti sama sebe kudi i daje si riječi ohrabrenja poput:

„Ako nisi prvi, možeš drugi, treći put uspjeti, i uspjet ćeš. Naprijed bez obzira!“

Dok Hermina ropstvom smatra rad u seoskoj školi, za Branku je ropstvo sve ono što se povezuje s materijalnim bogatstvom, primjerice nakit, jer drži da takve vrijednosti nisu od koristi, površne su i samo kvare ljude. Najviše se to ističe kod odnosa prema Mariću kojemu niti svo bogatstvo svijeta ne bi pomoglo da ga Branka pogleda, a kamoli poštuje. Branka drži da je najvažnije ono duhovno, a nikako tjelesno.

„Ta pogledaj samo na njegovu narukvicu, na lanac. Muškarac sam si nameće znak ropstva i smatra to svojim uresom. Ni ja ne bih htjela taj biljeg ropstva vrći na svoju ruku.“
(Šenoa, 2012:36)

Kao i u većini romana, radnja prati makar jednu ljubavnu priču te tako ne zaostaje niti roman *Branka*. Obzirom na to da je roman objavljen 1881. godine i pratio je lik učiteljice, ljubavna priča nije mogla biti ispričana na klasičan način cijeneći vrijeme i način odvijanja radnje. Pri tome je bitno istaknuti da se učiteljice nisu smjele udavati nego živjeti u celibatu, što je ukinuto tek 1918. S druge strane, autor je želio staviti veći naglasak na položaj školstva u Hrvatskoj nego na ljubavnu priču koja bi zasjenila prvu temu. Iz tog razloga, autor dodaje radnji komadić po komadić elemenata ljubavne tematike te tek na samome kraju zaokružujemo priču o Branki i grofu Belizaru. Odnos Branke prema muškarcima oslikava kodeks muško-ženskih odnosa toga vremena. Smatralo se neumjesnim da slobodne žene nasamo ostaju s muškarcem duže vrijeme, same šetaju s njima i slično.

Nakon što joj je prvi put ponudio brak, Branka ga odbija jer smatra da će je to smesti u ostvarivanju svojih ciljeva.

„»Branko«, rekoh sebi, »nisi li se u duši zavjetovala svetim zavjetom da ćeš sve svoje sile posvetiti narodu; a sada na početku puta da staneš, da skreneš stranputice, na stazu udobnosti, gospodstva? Što će ti reći svijet, šta drugarice tvoje? Junačila se, reći će, da će uraditi za hrvatski narod više nego mi ostale, a kad tamo, junakinja pri prvom koraku zapela i bacila se u naručaj grofa, koji mari i ne mari za hrvatstvo.«“ (Šenoa, 2012:232)

*„Vi ste dobri, predobri: al ja ne mogu, ne smijem da se iznevjerim cilju svoga života.“
(Šenoa, 2012:235)*

„Ja sam dušom i tijelom Hrvatica i ostat ću do groba svoga.“ (Šenoa, 2012:235)

Branka tijekom cijele radnje ne mijenja svoj karakter, već ostaje svoja i odlučna u namjerama bez obzira na to što doživljava pritisak sa svih strana. Pritisak joj nameće neobrazovana seoska sredina, ali i pozivi na brak od strane Marića i Belizara. Prvoga odbija zato što s njime ne dijeli nikakve životne vrijednosti, dok drugoga voli, ali joj ideali ne dopuštaju da se prepusti osjećajima.

Ipak je na kraju suzbijeno Hegelovo poimanje žene u kojemu za nju nema slobodnih izlazaka u vanjski svijet (Iveković, 1981:11), udaje, ako žena radi u učiteljskoj službi, nema priliku ostvariti se, privređivati i napredovati u društvu jer Branka ostvaruje sve od navedenoga. Doprinosi hrvatskoj prosvjeti tako što, zajedno s grofom Belizarom, gradi novu školu u Jalševu u kojoj i dalje, iako postaje groficom, radi kao učiteljica.

5.2.3. Lik Hermine

Hermine je Brankina vršnjakinja koja se kompletno razlikuje od Branke te su njihovi stavovi o temama školstva, obrazovanja žena i udaje te učiteljskog poziva potpuno oprečni. Upoznajemo je na početku romana iz razgovora s Brankom, a u nastavku analiziramo njezin odnos s Brankom pomoću pisama koje si šalju.

Rečeno je da je roman *Branka* roman lika, a sada kada smo spomenuli pisma, možemo pridodati i to da roman sadrži i epistolarnu formu pisanja.

Hermiona je tip djevojke koja do ciljeva ne dolazi samostalno, nego isključivo uz nečiju pomoć ili zaslugom drugoga.

„Ja se, kako znaš, učim risanju kod kuće, ima tomu jedno šest godina. I moj čako pitao je starca učitelja kako napredujem. Izvrsno, odgovorio ni taj stari risači stroj svaki put, pa kad je toga zapitkivanja sve više bilo, izjavi učitelj da moram svomu ocu za budući god crtati sliku. ... Nego meni to nikako nije išlo od ruke. ... Napokon rasrdi se učitelj, razdere grbavi toranj i bradate koze, i poče svoj original kopirati, ja samo potpisah Hermine i predah ocu koze.“
(Šenoa, 2012:13)

U razgovoru s Brankom izražava stav da ženama obrazovanje nije potrebno, iako je i sama završila učiteljsku školu na nagovor oca. Govori da je na ženama da nešto uče samo kako bi mogle okolo govoriti da su to učile jer finiji svijet traži formalnost. Školovanje doživljava kao ropstvo kojemu je služila protiv svoje volje te smatra da je svoje najbolje godine života izgubila uz knjigu. Njezin cilj bio je dobiti diplomu kako bi se dokazala svome ocu iako je svjesna da je učiteljski poziv nimalo ne zanima niti ga planira raditi. Odluku da ne planira izvršavati učiteljski posao smatram ispravnom jer takva osoba, koja ne voli svoj posao, ne bi bila dobar učitelj. Da se Herminu pitalo, ona ne bi ni polagala učiteljske ispite, ali je morala radi očeve naredbe. On je smatrao da se na vrijeme treba pobrinuti za dijete. Želi da ona nešto nauči i zna te završi li nauke postane učiteljicom. No, ako ostane živ i njoj to ne bude milo raditi moći će ostati kod kuće i čekati da se dobro uda. Njoj nije bilo stalo ni do kakve nauke i mudrolija koje joj otac pokušava dokazati, već samo do društva i zabave.

Ona je primjer gradskih djevojaka naučenih na lagodan život, ali i uz takav način življenja ni u čem ne pronalazi zadovoljstvo. Na učiteljsko zvanje gleda kao na muško zvanje. Ima predrasude prema seoskim školama i seoskoj djeci.

„Često se i kod nas u društvu tvoje ime spominjalo, i svatko je rekao da bi grehota bila da se takov talent izgubi u zakutku seoske škole, gdje bi morala nevaljalaj, prostoј djeci

neprestano pokazivati šibu i trpati joj u tvrde glave mudrost prve početnice za pučke škole.“
(Šenoa, 2012:21)

Hermina pojam ropstva doživljava na drukčiji način od Branke. Za nju je ropstvo vrijeme provedeno u učenju. Dok drugi udaju smatraju ropstvom, za nju je sloboda.

„Narobovah se i suviše proti svojoj volji na klupama učiteljstva. Izgubih najljepše svoje godine za knjigama. Hvala Bogu te je to vrijeme egipatskog sužanjstva minulo, hvala Bogu te nisam više preparandica, stvor, koji nije ni učenica ni gospođica, koja nema pravoga mjesta u društvu.“ (Šenoa, 2012:14)

Herminin smisao života je odlazak na plesove, koncerte, kazalište, sve ono što nije mogla za vrijeme školovanja. To je jedan od razloga što joj je posao učiteljice postao mrzak. Hermina, kao i svaka sedamnaestogodišnjakinja, želi živjeti život bez obaveza, s puno zabave i avantura. Prija joj kada joj se drugi obraćaju s »gospođice« jer smatra da je to put do »gospođe«, što je za nju pravi i jedini cilj ženskoga života.

„Mi smo na svijetu da se udamo, da budemo gospođe, a dužnost je muškaraca da nas ožene. Udam li se, to sam po sebi emancipirana, jer sam gospođa.“ (Šenoa, 2012:16)

Hermina ne vjeruje da bi žena mogla raditi za opće dobro jer drži da je žena na svaki način privatna osoba i pripada prvo sebi, a zatim muškarcu za kojeg se uda. Muškarce doživljava kao božanska bića bez kojih ne bi mogla živjeti te osjeća strahopoštovanje prema njima. Smatra da brigu za svijet treba prepustiti muškarcima i ne miješati se u njihove poslove, nego biti podrška i potpora.

Kada sazna od Branke da odlazi u provincijsku školu ostvariti želju i postati učiteljicom, Hermina izražava nezadovoljstvo jer seosku djecu smatra nevaljalcima s kojima se ne može raditi bez upotrebe prisile, poput šibe ili druge vrste kažnjavanja.

Hermina već dovoljno dobro poznaje svoju prijateljicu i zna da kad nešto čvrsto naumi to i izvrši, ali smatra da je i ona samo jedna žena, a žene ne mogu sve što požele. Tu se ocrtava

Herminin stav prema ženama i njihovom mjestu u društvu, u smislu da će muškarci uvijek biti superiorniji nad ženama bez obzira koliko se one trudile pa možda bile i bolje od muškaraca.

„Junačiš se, hoćeš da se daš na posao koji muškarce ide.“ (Šenoa, 2012:21)

Bez obzira što negativno gleda na učiteljsko zvanje, Hermina je Branki snažna podrška u njezinom samooostvarenju u seoskoj školi, čime pokazuje da joj je prijateljčina sreća najvažnija.

5.2.4. Lik Marića

Marić je činovnik kojemu je na prvomu mjestu novac i položaj u društvu. Njemu je najvažnije bogatstvo te smatra da postaješ gospodinom ako dobro zarađuješ. Za sebe govori da je sada 'gotov čovjek' jer zarađuje tisuću forinti mjesečno, a hvali se i umjetninama koje posjeduje. Čim je uhvatio priliku, maknuo se iz škole i postao činovnikom. Ta uloga u njemu je promijenila viđenje stvarnosti jer sebe doživljava bitnim u društvu te očekuje od svih drugih da mu se dive i klanjaju. Osjeća nadmoć nad drugima, no najviše ga muči činjenica da jedina žena, od koje želi ljubav i divljenje, odbija ga, štoviše, u njemu vidi ulizicu i pokvarenjaka.

Za njega je učiteljsko zanimanje trošak za državu te samo dosadni ljudi, koji nemaju što drugo raditi, postaju učitelji.

„A učitelj? Molim vas, to je najdosadnije zanimanje na svijetu. Ja uopće ne razumijem kako se čovjek tomu zvanju posvetiti može?“ (Šenoa, 2012:34)

Sebe opravdava da su ga okolnosti natjerale da postane učiteljem što nikada nije želio. Ne voli djecu te zahvaljuje Bogu što se riješio brige za dječurliju, što javno pred Brankom i Herminom izgovara. Te riječi još više u Branki stvore osjećaj odbojnosti prema Mariću. Odbija njegovu ponudu da je prati kući, kao čovjek koji tako ružno govori o djeci, ali i njezinom budućem zvanju, što pojašnjava Hermini sljedećim riječima:

„Jer nije štovanja vrijedan, jer nije čovjek.“ (Šenoa, 2012:36)

Branka ga opisuje kao nametljivu osobu, kukavicu koja svaki čas slijedi drugu politiku, klanja se samo onima koji imaju moć u društvu, a kada oni izgube moć, okreće im leđa i priklanja se strani po kojoj je do tada pljuvao. Tako se ponašaju samo spletkari i ljudi bez vlastitoga 'ja'. On je brbljavac i tip lika koji uživa u donošenju drugome neugodnih i nemilih vijesti.

„Marić je muška lutka i ništa nego lutka bez srca i pameti. Ludo je i od ženske kad ne misli nego na svoje haljine, ali što ćeš istom reći o takvom muškarcu? A Marić je takav. Jesi li ga čula kako govori o učiteljskom zvanju? Tako može samo govoriti najpodliji sebičnjak.“ (Šenoa, 2012:36)

I Marić, kao i Branka i Hermina, ima stav o pojmu ropstva. Za njega je ropstvo biti učitelj te govori da su učitelji svačiji robovi čije se ropstvo završava tek u grobu.

6. Moderna

Moderna je razdoblje u Hrvatskoj iz prijelaza 19. u 20. stoljeće. Još se uvijek vode polemike oko određenja početne godine moderne. Dok Pavao Pavličić drži 1895. kao početnu godinu hrvatske moderne, Zlatko Posavec tvrdi da moderna započinje 1890. Drugi smatraju da početak moderne određuje znatno slabljenje poetike realizma koje se počinje osjećati u razdoblju od 1890. i 1892. Postoje i mišljenja da moderna počinje godinom izdanja pripovijetke Janka Leskovara, *Misao na vječnost*, 1891. Pavao Pavličić smatra da moderna završava 1914., iste godine kada umire Antun Gustav Matoš, ali i izlazi zbornik *Hrvatske mlade lirike*, kada se javlja niz književnika koji pišu po uzoru na A.G. Matoša i Vladimira Vidrića, a to su Ivo Andrić, Vladimir Čerina, Janko Polić Kamov, Tin Ujević, Nikola Polić, Ljubo Weisner, Fran Galović i drugi. Drugo mišljenje ide u smjeru da su za kraj moderne ključne godine 1916. i 1917., kada ulogu preuzima ekspresionizam. Godine 1916. Ulderiko Donadini pokreće književni časopis *Kokot* te započinje ekspresionizam. Riječ moderna povezujemo s latinskim prijevodom riječi *modernus* u značenju nov ili suvremen. Razdoblje moderne sklono je esteticizmu, raznolikosti žanrova i poetika za koje je karakteristično međusobno prepletanje čak i unutar jednog te istog žanra te u tom koegzistiranju više poetika često ćemo pronaći i međusobne nepodudarnosti. (Pavličić, 2002:8) Primjerice, *Bijeg*, Milutina Cihlara Nehajeva, u sebi sadrži mnoštvo žanrova pa možemo govoriti o pluralizmu. To je ujedno roman lika, autobiografski roman, psihološki roman, društveni roman i epistolarni roman. Možemo reći da se takvim stilom pisanja iskazuje inovativnost u književnosti te se stvara odmak od očekivanog, a ujedno predstavlja okretanje prema europskim suvremenim književnim tijekovima.

Vremensko određenje nije jedini problem oko kojeg se vode rasprave. Tu su i brojne polemike oko njezinog nazivlja. Prvo moramo označiti razliku između riječi modernizam i moderna. Modernizam je književna i povijesna epoha, dok je moderna povijesno razdoblje koje traje duže od književne epohe. Dubravko Jelčić u *Povijesti hrvatske književnosti* priznaje naziv moderna, uvodeći predznake prva i druga moderna, što bi njemu bio naziv za zbivanja oko godine 1950.

U moderni određujemo dvije faze koje se razlikuju u vremenskom određenju i obilježjima. Prva faza hrvatske moderne traje od 1891. do 1903., a druga faza od 1903. do 1914.

U prvoj fazi dolazi do sukoba između dvaju književnih naraštaja, starih i mladih. Stariji naraštaj zastupa i provodi tradicionalno shvaćanje književnosti, pri čemu nameću realistička obilježja, dok se mladi suprotstavljaju tradicionalnom shvaćanju književnosti i teže za inovativnim. Promjene vide u prekidanju sa svim smjerovima te u praćenju aktualnih događaja u europskoj književnosti.

Najvrjednija književna djela nastala su u drugoj fazi kada se pisci okreću novim temama, inzistiranju na otporu prema malograđanskoj estetici i tradiciji. Pisci prodiru u unutrašnjost čovjekove ličnosti te pokušavaju izraziti podsvjesno.

Prevladava lirika, no u ovom diplomskom radu obrađuju se prozna djela pa je potrebno izdvojiti neka obilježja moderne u prozi. U prozi moderne fabula je zapostavljena jer se naglasak stavlja na opise psihičkih stanja likova, uglavnom neshvaćenih intelektualaca i umjetnika. Naglasak je na unutrašnjome. Novele, pripovijetke i romani prate unutarnja proživljavanja pasivnih i psihički labilnih likova. Tema karakteristična za modernističku prozu je prikaz života antijunaka kojeg muči kriza identiteta te neshvaćenost u zajednici u kojoj živi i djeluje. Za modernu je karakteristično uklanjanje tradicionalnog književnog junaka, a na njihova mjesta dolaze pasivni likovi skloni rezignaciji. (Flaker, 1997:41-42) Javlja se pojam impresionističkog pejzaža koji označava psihološko stanje lika predstavljeno slikom pejzaža. Slika pejzaža ima ulogu u prikazu raspoloženja likova.²

6.1. Janko Leskovar

Janko Leskovar rođen je u Valentinovu 12. prosinca 1861. te se smatra začetnikom modernističkog tipa proze u hrvatskoj književnosti. U književnost se upustio tek s navršenih trideset godina pa bi tako njegova novela *Misao na vječnost*, objavljena u *Vijencu* 1891., pripadala u razdoblje realizma jer moderna službeno započinje nekoliko godina kasnije (1895.) Obzirom da obrađuje rastrojenog intelektualca i njegova unutarnja stanja, što je karakteristično za razdoblje moderne, promatramo ga u tom kontekstu. Naglasak se ne stavlja na samu fabulu, već na analizu prošlosti (autoanaliza) i sadašnja proživljavanja i stanja lika Đure Martića.

² Borčić, I., Moderna u hrvatskoj književnosti, <http://www.ogs-imateticaronjgova-ri.skole.hr/blog/moderna-u-hrvatskoj-književnosti/>, pristupljeno 12. lipnja 2022.

Njegovo stvaralaštvo dijeli se u tri faze. U prvoj fazi objavljena su djela *Misao na vječnost* (1891.), *Katastrofa* (1892.) i *Poslije nesreće* (1894.). U tim je djelima naglasak na psihološkoj analizi likova te defabularizaciji.

Drugu fazu njegova stvaralaštva obilježavaju kraći romani *Propali dvori* (1896.) i *Sjene ljubavi* (1898.). U ta djela uvedena je društvena problematika toga doba.

U trećoj su fazi stvaralaštva Janka Leskovara objavljene pripovijetke *Patnik* (1900.), *Priča o ljubavi* (1900.), *Izgubljeni sin* (1904.) i *Kraljica zemlja* (1905.).

Modernističko u njegovim djelima svakako je naglašena psihologizacija likova, a kao primjer poslužiti će nam crtica *Misao na vječnost* i njezin (anti)junak Đuro Martić. Svi kasniji likovi iz Leskovarovih djela grade se na temelju književnog lika Đure Martića.

6.1.1. Lik učitelja Đure Martića

Đuro Martić predstavlja seoskog učitelja u mjestu Druškovcu koji izvana izgleda kao svaki drugi učitelj kojega djeca vole, no iznutra ga proždire depresija. Preokupiran je vlastitom patnjom zbog smrti voljene žene i ta ga sjećanja progone.

Predstavljen je hipersenzibilno, što rezultira time da brzo plane, razdražljiv je te ima izražene emotivne reakcije, a one se očituju u postupanju s djecom.

„Djeci bijaše doduše dobar, no često bi ga spopala neka čama kojoj nije znao uzroka ni imena, a te čame ne bi se mogao otresti za čitava poučavanja. Da smije, najbolje bi bilo da tada djecu pošalje kući, no to ne ide. U takvu stanju nije znao uzdržati mira u školi, bijaše nestrpljiv, razdražljiv, pa bi znao koje dijete nazvati magaretom, bukvom - ili bi ga šćepao i za uho i za kosu.“

Postupak kojim se autor služi je poistovjećivanje fizičkog izgleda s unutarnjim stanjem lika.

„Sada su mu jako izbile modre žile koje su se fino razmekšale oko očiju pa se protegle preko sljepočica i visoka čela. A i njegove usne nekud povenuše i uši se utanjiše, pobljediše; no ipak još ne kašljuca pa svoju službu vazda točno vrši.“

„Ali to nije bivalo uvijek tako, imadaše i on svijetlijih dana. Tad je bio kao preporođen: udisaše duboko svježi zagorski zrak, nosnice mu se širile, grudi nadimale, pa se sa zanimanjem ogledavaše po krasnoj prirodi i tad mu se vidio smiješak na tankim usnama.“

Iz citata prepoznajemo u Đuri karakteristike modernog čovjeka, čovjeka kojeg muči bezvoljnost, unutrašnji sukobi, nemoć i, naposljetku, umor. Njegova duševna previranja ostavljaju trag i na njegovu vanjštinu.

„No zato bi se još uvijek našlo časa i vremena da se i odmori; ali njemu nešto nije dalo da odahne, nešto ga uvijek tjeralo da razmišlja - razmišlja bez oduška, dok ga najzad ne bi zaboljela glava. Tada bi mu se živci stali na vjeđa trzati, žile na sljepočicama poigravati i on bi se dokraja izmoren bacio na krevet. Njegov bi ga sluga Daša umolio da ustane, da se svuče, da će mu krevet raspraviti - on je to čuo, ali se dugo, dugo nije micao, ni riječi progovorio premda sam želješe sna.“

Pretjeranim razmišljanjima i analizama vlastitih promišljanja Đuro Martić dovodi se u začarani krug melankolije i živčanosti. Takvim načinom razmišljanja Đuro gubi doticaj sa stvarnošću i prestaje razlikovati bitno od nebitnog te zanemaruje učiteljski posao.

Ključan trenutak u kojemu prepoznajemo početak njegovog psihičkog propadanja je san o nesreći koja je zadesila njegovog oca. Ružan san o smrti oca je, nažalost, potvrđen već idućeg dana. Njegov san i način na koji je došlo do smrti oca slični su u tolikoj mjeri da on ostaje potpuno zbunjen. Nakon te večeri njegovo poimanje stvarnosti više nije bilo isto. Od tog trenutka njemu se pričinjavaju stvari, umišlja postojanje proročanskih sposobnosti. Jedini spokoj donose mu snovi, jer tada mu se miješaju san i java, a ima priliku i komunicirati s ljudima koji više nisu među živima.

Komuniciranje s osobama koje više nisu žive može se na određeni način shvatiti kao dodatni element koji kod Đure dovodi do daljnjeg fizičkog i psihičkog propadanja kao da ga bivši „mrtvi drugovi“ pozivaju k sebi, da im se pridruži u vječnosti.

Osjeća da je samo fizički prisutan u svijetu jer je njegov duh već odavno napustio njegovo tijelo. U snovima spoznaje vječnost. Drži da su snovi jedino što je ostalo njegovo, što mu nitko ne može oduzeti ili osporiti.

„Od to se doba podao Đuro Martić posve noći koja mu je nosila u svom krilu neki tajanstveni život.“

Đuro smatra da se u svemu razlikuje od ostatka svijeta pa čak i na temelju svog fizičkog izgleda u odnosu na ostale.

„Svi bijahu dobro ugojeni, samo on suh, žut. Dosad nije na to ni mislio, no tu mu je prvi put izbila jače na površinu njegova vlastita osoba. I oči mu neprestano pogledahu na tanke noge i suhe ruke na kojima se opažашe svaka žilica, a tad bi kradom posmatrao i svoje susjede; a kakove pune ruke i snažna bedra bijahu u njih!“

Đuro ne doživljava ljepotu prirode kojom je okružen. U potpunosti je posvećen mislima i unutrašnjem razdoru koji te misli pokreće, ne primjećujući ljepotu življenja.

Sva zadovoljstva koja doživljava traju kratkotrajno te se brzo vraća u melankolična stanja.

„No kad je čuo gdje gospoda s velikim zanimanjem razgovaraju o jestvinama, kad je čuo izraze: pikantno, sočno, božanski miris, počе ga ostavljati zlovolja. Ono "pikantno, sočno, miris" - to je ono, to... a on na to prije ni mislio nije; no, pa njegov Daša tako i ne zna. Društvo, pa ono "pikantno, sočno, miris" brzo ga udobrovoljiše, a smiješak mu se stade rađati na licu.“

Jedno od zadovoljstava na koja Đuro Martić nije imun, kao izuzetno osjećajna osoba, jesu udvaranja mlade učiteljice iz susjednog sela. Našli su zajedničke interese i njihove teme bile su neiscrpne. Nakon razgovora s učiteljicom Đuro osjeća ljubavni zanos što ga oraspoloži za nekoliko narednih dana.

U ovom djelu poanta nije na fabuli već na psihološkoj analizi lika. U okviru toga pisac nam pokušava dočarati nesnalaženje učitelja Đure i kroz njegov odnos prema ženskom spolu. Kroz međuodnose Đure i nove učiteljice, a posebno u odnosu na gospodarevu kćerku vidljivo je da je Đuro osoba željna ljubavi, da bi želio voljeti i biti voljen i to kod njega stvara privremeno ushićenje životom. No, to ne traje dugo jer Đuro nije spreman prihvatiti ljubav jer ni sam ne vjeruje da je toga vrijedan. Isto tako, nema dovoljno snage i hrabrosti prihvatiti odgovornost za ljubavni odnos kao sastavni dio života, a kada se dogodi tragedija gospodareve kćeri osjeća neopisivu bol, tugu i krivnju za to.

Nesretna ljubav je čest motiv književnih djela, a u ovom slučaju autor joj daje tragičan završetak. Da bismo to mogli shvatiti potrebno je odnos Đure i gospodareve kćeri staviti u kontekst muško-ženskih odnosa, tradicionalnog shvaćanja mjesta žene u obitelji i društvu općenito.

Sklon je propitivanju samoga sebe i razmišljanju o filozofskim temama, koje obuhvaćaju nematerijalnu i duhovnu sferu.

Odlaskom u Zagreb očekuje da će promjenom okoline stvari krenuti na bolje. Međutim, događa se upravo suprotno. Đuro je osoba koja za sve svoje nevolje i nezadovoljstvo životom uzroke traži izvan sebe, u drugim ljudima pa čak i u djelovanju prirode. Iako je i prije dolaska u Zagreb bio neshvaćen u okolini i nezadovoljan svojim položajem u društvu, po dolasku u Zagreb čini mu se da mu je tamo odakle je došao, kao rodnoj grudi, čak i sunce bolje sjalo.

Đuro nije imao dovoljno snage za borbu sa životom, a jednako tako ni za suočavanje sa smrću. Smrt gospodareve kćeri za njega je dvostruki šok. Za Đuru predstavlja vrlo stresnu situaciju spoznaja da je gospodareva kćer mrtva i samo suočavanje s njezinim izgledom nakon čina samoubojstva. Međutim, čitatelj stječe dojam da mu je dodatan šok, pa čak i daleko veći, sama pomisao da će viđena slika i spoznaja o njezinoj smrti dalje biti sastavni dio njega, njegovog promišljanja, ali dijelom i njegove krivnje, da je to nešto što će morati nositi u vječnost.

Đuro je osjećao da su prepreke koje mu život nameće veće od njegovih obrambenih mehanizama, od njegove snage volje i sposobnosti da im se odupre i da se bori. Njegova opterećenost prošlošću vodi ka gubitku razuma.

„Đuro je Martić poludio.“

6.2. Milutin Cihlar Nehajev

Milutin Cihlar Nehajev senjski je književnik, rođen je 25. studenog 1880., a preminuo 7. travnja 1931. Već za srednjoškolskog obrazovanja pokazuje iznimne intelektualne sposobnosti te ostavlja dojam mladog intelektualca. S dvadeset i pet godina pokreće časopis *Lovor*, bavi se kemijom, a od 1912. posvećuje se isključivo književnom stvaralaštvu. Najznačajniji je predstavnik i teoretičar hrvatske moderne. Objavio je brojne studije i kritike o suvremenoj literaturi, a pisao je i drame, pripovijesti i romane. (Zaninović, 1964:8)

Njegovo stvaralaštvo dijeli se u tri faze. U prvoj fazi Nehajev se usredotočuje na realistička djela i prati realističke tendencije poput opisivanja tužnih sudbina ljudi niže i srednje klase i njihovog neuklapanja u sredinu u kojoj žive. Tijekom te faze objavljuje pripovijetke *Nemoć* (1896.), *Bijednička smrt* (1896.) i *Nebo i pakao* (1898.) Druga faza, koja je trajala od 1897. sve do kraja Prvog svjetskog rata, bila mu je najplodonosnija. U njoj nastaje najuspješniji roman hrvatske moderne, *Bijeg* (1909.) gdje je pažnja usmjerena prema opisu modernog intelektualca, zagledanog samo u sebe i okruženog pojedincima koji ga ne razumiju. (Jelčić, 2004:297) Uz najpoznatiji roman, objavljuje i zbirku novela *Veliki grad* (1919.) te nekoliko dramskih tekstova kao što su *Prijelom*, *Život* i *Spasitelj*. Interes se prebacuje na psihološku analizu pojedinca, ali i prikaz borbe pojedinca sa samim sobom, odnosno s unutrašnjim 'ja'. Treća faza, odvijala se između dvaju svjetskih ratova. Unutar te faze služi se tradicionalnim tendencijama, odnosno realističkim pripovijedanjem nastoji prikazati „život jednog doba, njegova nastojanja i težnje“ (Zaninović, 1964:33) te radi odmak od subjektivizma. Djela koja nastaju u toj fazi su pripovijest *Jubilej*, *Onaj žutokosi* i *Kostrenka* te povijesni romani *Vuci* i *Rakovica*.

Roman *Bijeg* iz 1909. primjer je modernističkog romana u kojemu se prikazuje život jednog čovjeka, a tako glasi i podnaslov romana, *Povijest jednog našeg čovjeka*. Život glavnog

(anti)junaka, Đure Andrijaševića, može se pripisati povijesti jedne cijele generacije jer se na surov način dočaravaju tipične situacije koje proživljava tipičan čovjek toga vremena. Iz toga zaključujemo da Đuro Andrijašević nije predstavljen kao individualno biće nego je predstavnik cijelog društva. Nehajev odmiče od realističke tradicije te čovjeka prikazuje kroz njegova intimna psihološka previranja. Među prvima u hrvatskoj književnosti provodi znatnu *defabularizaciju* romana, stavljajući težište na bitne probleme čovjekove psihe.

Nehajev likove prikazuje uglavnom kao emotivne intelektualce, krhke i pasivne prema životnim izazovima, depresivnog raspoloženja. Takav profil lika Milanja naziva suvišnim čovjekom, a takav čovjek predodređen je na poraz. (Milanja, Pogovor u Nehajev 2002:242) Suvišni ljudi ne pronalaze svoje mjesto u društvu, nalaze se na društvenom rubu i osjećaju se nepotrebni u svijetu. Takav lik je i Đuro Andrijašević u romanu *Bijeg*. Nehajev ga predstavlja kao preosjetljivog, pasivnog i depresivnog intelektualca i umjetnika, što je bio klasični primjer prikaza lika u europskoj književnosti kraja 19. i početka 20. stoljeća. Modernistički autori hrvatske književnosti preuzimaju takve europske teme i prilagođavaju ih sredini kojoj su namijenjene kako bi čitatelji povjerovali u postojanje tih likova, njihovih stanja i sudbina. Za Nehajeva je moderan čovjek onaj koji se uključuje u društvene pokrete suvremenog doba. (Šicel, 1980:303)

U romanu *Bijeg* karakteristična je *autoanalitičnost*. Čitatelja se upoznaje s uzrocima junakovog propadanja kroz poniranje u njegovu unutrašnjost. Postupak autoanalize, gdje je lik odviše orijentiran prema prošlosti, pomaže nam da u potpunosti upoznamo i shvatimo lik Đure, njegovo ludilo pa čak i njegovu posljednju odluku da pobjegne.

6.2.1. Lik učitelja Đure Andrijaševića

Đuro Andrijašević, zagrebački je student prava koji dobiva namještenje u školi u Senju. Kroz njegova promišljanja o životu dobivamo pregled njegova života iz vremena djetinjstva, školovanja te aktualnih događanja u Senju. Lik Đure sveden je na iskazivanje jakih osjećaja protiv kojih se ne zna boriti, što ga dovodi do toga da se ne odupire unutrašnjem razdoru, nego odustaje i bježi. Đuro je intelektualac koji vodi rat sa samim sobom te iz te borbe izlazi kao gubitnik. On cijeloga života od nečega bježi; od studentskih obaveza, ljubavnih problema,

financijskih neprilika, društva, a naposljetku od samoga sebe i svoga života te spas vidi u napuštanju svijeta. To je lik koji se ne može nositi s problemima koje život nosi. More ga neprestano promišljanja, a sklon je i sanjarenjima. Ne može se izboriti s okolinom koja ga okružuje niti sa samim sobom.

„Pobjegao sam iz Senja. Otišao sam pješke, cestom, po noći, po kiši. More me je zvalo; no nisam ga poslušao odmah; smrt nije laka.“ (Nehajev, 2002:202)

„Samo ćutim: valja svršiti. Valja pobjeći dokraja – uteći iz toga života gadnoga, sramotnoga.“ (Nehajev, 2002:202)

Dokrajčilo ga je siromaštvo i osjeća da je postojanje za njega nepodnošljivo. Alkohol mu pomaže u borbi sa stvarnošću te uz pomoć alkohola lakše dolazi do odluke da je smrt jedino rješenje za njega.

„Imam još srebrna puceta na manšetama; tim ću platiti. Ah, pa da me i bace van – svejedno, što je stalo čovjeku koji ide u smrt?“ (Nehajev, 2002:202)

„Ali moram piti – treba snage za smrt. Samo da me ne počnu progoniti prikaze. Drščem – hoćeš li ti moći pročitati ovo?“ (Nehajev, 2002:202)

Kada je dobio posao suplenta (pripravnika) u Senju, Đuru je posao veselio, no ubrzo ga počinje mučiti monotonija i dosada.

„Moje zvanje zanima me mnogo više nego što sam prije mislio.“ (Nehajev, 2002:82)

„Veseli me to. Osobito gdje vidim napredak. I ja, koji sam držao, da me je bog stvorio za sve prije nego za školnika, sasvim sam zadovoljan kad mi uspije da pokažem kako kamen i pero padaju u isto vrijeme s visine.“ (Nehajev, 2002:83)

Zamjerao je ravnatelju protivljenje da se slobodnije izražava kako bi učenike potaknuo na razmišljanje. U profesorskoj ulozi previše se zanosio što smeta drugima te ga upozoravaju i nameću da se mora pridržavati pravila i šablona koje nameće društvo i ne unositi sebe i svoja

uvjerenja u predavanje ostaloj djeci. On kao ambiciozan pojedinac to ne može prihvatiti te osjeća da se nalazi vezan okovima iz kojih nema izlaza doli bijeg u sebe pa u smrt.

„Trebam da đacima razjasnim nešto, da im koji zakon dokažem pokusom. Moram da se poistovetim sa njihovim mišljenjem i tražim način da djeci što jasnije razložim.“ (Nehajev, 2002:83)

„Ja sam na primjer i sam opazio da ste mjestimice odviše duboko i potanko zašli u predmet.“ (Nehajev, 2002:100)

„Najbolje je dakle držati se strogo knjige pa zahtijevati makar i nešto više učenja napamet.“ (Nehajev, 2002:101)

U ovom primjeru vidimo autorov osvrt na stanje u školstvu. Učenike se ne potiče na razgovor i razmišljanje nego puko učenje činjenica koje ne razumiju. Nadalje, ravnatelj govori da je za to kriva slabost materijala iz kojih se uči te to tjera sve seoske škole da se prilagode kako znaju. Tu je dana razlika između gradskih i seoskih škola. Gradske su opremljenije i vlast više pažnje obraća na njih, a seoske škole su zapostavljene. Ista situacija naglašena je i kod *Branke*.

Za Đuru svaka promjena u životu predstavlja veliki stres i nervozu. On ima slab karakter i to omogućava drugima da ga gaze, ismijavaju i uništavaju. Iako je imao čvrsti stav o prekidanju vlastitog života, kad se taj trenutak sve više približavao, bio je preslab i to učiniti bez pomoći alkohola.

„Andrijašević bio je kod svakog odlazanja upravo bolesno nervozan.“

U njemu se bude sumnje da sve o čemu čita u stvarnosti ne postoji jer je stvarnost previše surova, osobito za pojedinca koji nije dorastao rješavanju problema praktičnog života.

„Prvi put rodi se u njem sumnja da je književnost vrlo malo vrijedna prema vrijednosti života – i te sumnje nikad se kasnije nije mogao potpuno da riješi.“

Kao i u djelu *Branka*, autori nastoje ukazati na problem tadašnjeg vremena u kojemu društvo ne cijeni ambiciozne pojedince koji pokušavaju promijeniti društvo i svijet u cjelini.

Đuro teži priznavanju od strane ostalog svijeta, želi se dokazati u sredini u kojoj živi, ali i šire. Svi njegovi pokušaji završavaju, blago rečeno, kaotično i loše za njega. Njegova komedija *Rat u Ždrenju* pretvorila se u tragediju njegova života. Već pri pisanju shvaća da mu nedostaje mašte i materijala da napiše dobru komediju. Njegova komedija pretvara se u tužnu i ironičnu sliku malograđanskog života u kojoj prepoznaje sebe i vlastiti život. Što više piše, više prikazuje samoga sebe i to shvaćanje kod njega izaziva nervozu, jer je svjestan da kraj ne može nikako biti harmoničan već tragičan i žalostan. Kao da je ovim djelom predvidio vlastitu sudbinu i zato se olako prepustio moru i morskim dubinama da ga odvedu što dalje od stvarnosti.

„Dok čita što je pisao shvati da je to on sam. Zato se i šala pretvorila u zbilju. To su moje misli i moja bijeda – ah, još je žalosnije kad se ovako vidim napisanu i prikazanu u živim licima.“ (Nehajev, 2002:134)

Sličnost s romanom Augusta Šenoa prepoznaje se u tome što su oba glavna junaka gradove zamijenila provincijom radi zaposlenja. Đuri isprva odgovara situacija da se makne iz gradskih gužvi, no s vremenom osjeća da ga atmosfera malog mjesta guši. Đuro namještenje vidi kao privremenu priliku koja će mu, možda, ako završi studij, otvoriti vrata za bolje prilike.

„Je li moguće da ću i ja morati tako živjeti? Ah, to je ludo – ta neću valjda vječno ostati ovdje – ima i većih mjesta u nas.“

S druge strane, Branka uživa u Jalševu, pokušavajući malu seosku školu dignuti na razinu gradskih škola i postići jednake uvjete za sve đake. Ona ne želi napustiti Jalševo i napustiti „svoju djecu“, kako ih naziva, čim dobije priliku za to. Zahvaljujući njima i njihovom postojanju ona je dobila priliku ostvariti svoje želje i zato osjeća dug prema njima.

Ono što još povezuje *Pavla Čturića*, *Branku* i *Bijeg* su epistolarni dijelovi. Kroz pisma i dnevnike pokušavaju iznijeti ono što ih muči, ali i kroz riječi na papiru sagledavaju svoj život,

postupke i način na koji svijet funkcionira. Jednima to daje vjetar u leđa u nastojanju da isprave nepravde i pomognu svojem razvitku i razvitku okoline (Branka), a drugi pišući tonu. Pisanje dnevnika ili književnih ostvarenja za Pavla je pokušaj da ostane zapamćen, da iako je mrtav, zauvijek živi, dok Đuro nema sliku o tome što želi postići pisanjem, vjeruje da će njegovom smrću i ti zapisi ostati nebitni i bezvrijedni, kao što je i on cijeloga života bio za druge.

Đuro Andrijašević želi se ostvariti na dramskoj sceni. To je bio neuspjeh pokušaj jer je izopćen iz društva, a ujedno mu je neuspjeh drame *Revolucija u Ždrenju* pomogao shvatiti kakav je njegov život. Neuspjela drama prikaz je njegovog neuspjelog života.

„*Ta to sam ja... to su moje misli i moja bijeda...*“

Razlika lika Đure i Branke je i u tome što je Branka u potpunosti neovisna o drugome, bori se za svoj napredak i ne traži tuđu pomoć, dok Đuro ovisi o materijalnim sredstvima svoje majke pa i školskih kolega. Takva situacija u njemu pobuđuje bijedu i jad, stidi se samog sebe što dovodi do zatvaranja i povlačenja iz društvenog života.

Borba za egzistenciju karakteristična je tema književnosti moderne, ali i realizma. Zato segment radnje koji se tiče financijskog stanja lika možemo povezati s prethodno analiziranim djelima. Svaki od likova različito doživljava učiteljsku plaću kao izvor egzistencije. Za Pavla Čturića novac znači razvitak koji će mu donijeti priliku za napredovanjem, a bolji uvjeti svakako utječu i na bolju atmosferu u školi. Branka želi samostalno zarađivati, ali ne s ciljem stjecanjem bogatstva već način osiguranja egzistencije za sebe i baku. Đuri Andrijaševiću je, pak, novac poprilično bitan za njegov privatni život. Želi živjeti na visokoj nozi, obilaziti događanja i dobro se hraniti. No, to ne potraje dugo, najamninu plaćati sa zakašnjenjem, a skupe restorane zamjenjuje krčmama s lokalnim pijancima. Bez obzira na to što je svjestan pretjeranog trošenja i dalje uživa boemski život. Takav život dovodi ga do stanja da je često gladan, a rijetko trijezan i zato ga možemo nazvati *estetom*. Estet predstavlja najniži stupanj egzistiranja nekog čovjeka koji nema dominaciju nad vlastitom egzistencijom nego dozvoljava da drugi gospodare njom.

On promatra okolinu i besciljno luta, privlače ga urbana područja, mnoštvo ulica, izloga, ljudi i parkova, (Žmegač, 1997: 25-26) a ostaje zatočen u sredini koja ga u tome ograničava i dovodi do ruba siromaštva.

Financijske neprilike uzrokovale su i probleme na ljubavnom polju. Zbog nedostatka novaca Đuro odbija poziv Vere da što hitnije dođe u Zagreb, lažući je da uči za ispit te će doći kad bude bolja prilika za to. Ponizio se pred ostalima tražeći ih pozajmice, a oni uživaju u tome da ga odbiju i vide njegov očaj. Odbijanje posjeta Vere u Zagrebu predstavlja njegovo odbijanje suočavanja sa stvarnošću.

Đuro se čudi kako mu za život u Senju nije dovoljna profesorska plaća, a u Beču je uspijevaao i više nego dobro živjeti s manje novaca. Dok je studirao u velikom gradu, ipak se dalo sastavljati kraj s krajem i on je bio zadovoljan takvim načinom življenja. U Senju nije bilo ni traga od zabava na koje je naviknuo i potreba na koje je trošio poveće svote novca, a sada osjeća svakim danom sve veću oskudicu. Ovo pokazuje da Đuro ne shvaća ili ne želi prihvatiti da je razlika u izvoru sredstava, novac koji je trošio u Beču dobivao je od strica, a sada sredstva za život mora osigurati sam, vlastitim radom.

„Gledao je oženjene drugove, njihovu bijedu, njihove navike: uviđao je da ni on sam ne može sada, a neće ni kasnije moći držati se na površini sa plaćom koju ima i koju će dobiti.“

Jedno od obilježja modernističkog lika je nesnalaženje u okruženju u kojemu živi. Takav je i lik Đure. Osim što se financijski ne snalazi u novonastalim okolnostima, opterećuje ga i činjenica da oko sebe ne pronalazi društvo koje bi ga ispunjavalo. Govori da i u njegovoj struci ne prepoznaje puno ambicioznih profesora poput sebe s kojima bi mogao dijeliti iskustva i sanjarenja.

„Od mojih kolega dobra polovica ljudi su vrijedni opažanja. Istina je, druga polovica nisu ništa – ali tako je valjda u svakom zvanju. Za tu drugu polovicu bilo bi svejedno da su postali trgovci, suci ili svećenici. Svagdje bi ostali, što su sad ovdje – ništa, ljudi brojem označeni.“ (Nehajev, 2002:84)

Kroz lik Đure, autor iznosi kritiku prema društvenim navikama prema kojima je normalno vrijeme uzaludno trošiti po krčmama. Ubrzo i Đuro postaje jedan od njih.

„Kakvi ljudi, bože moj! Ma je li moguće da oni zbilja na taj način proživljuju život? Dok sam išao samo na objed i na večeru u gostionu, nisam mogao da ih upoznam. A u ova tri dana – ti se ljudi nisu makli od stola.“ (Nehajev, 2002:86)

Potpuni slom doživljava u trenutku saznanjem da su Verini roditelji odlučili prekinuti zaruke te ga ta situacija vodi u još dublji alkoholizam i psihičko propadanje.

Kada sagledamo njegove obrasce ponašanja, od početka do kraja, uočavamo da jedno rizično postupanje zamjenjuje drugim. Unutrašnji nemir pokušava smiriti uz pomoć opojnih sredstava, spušta se na razinu primitivne sredine i dangubi kartajući. Takvo ponašanje dovodi do izbjegavanja obveza i smanjenje zanimanja za obavljanje posla učitelja što rezultira različitim neprihvatljivim pa čak i nasilničkim ponašanjem, a konačno i suicidom. Sklonost samoozljeđivanju i rubnim ponašanjima nazivamo *autodestruktivnošću*.

Na samome kraju, Đuro si postavlja pitanje tko je kriv za njegov nesretan život.

„Mislio sam o tom – i nisam riješio zagonetke. Je li moj odgoj, što su me učinili pjesnikom i literatom i dali mi zahtjeve kojih život nije mogao ispuniti? Je li ljubav za Veru koja se nije mogla dobro svršiti radi bijede i siromaštva moje službe? Jesu li ljudi oko mene – taj mali grad, zloban i sitničav? Je li alkohol, sanjarenje, slabost živaca, bolest duše?“ (Nehajev, 2002: 2002)

Ovim citatom autor pokazuje da je lik utjelovljen u Đuri svjestan svih čimbenika koji su ga doveli do ponora. U nekoliko rečenica obuhvatio je cijeli Đurin život i situacije s kojima se sukobljavao, a te i slične situacije muče i svakog prosječnog čovjeka tog doba. Đurine stresne situacije i nesnalaženje u okruženju prikazane su na poprilično naglašen način kako bi obuhvatile što više kritičnih situacija s kojima se bilo koji čovjek može susresti. Ovaj roman nije poziv autora na predaju, a pogotovo ne na izbor samoubojstva kao načina rješavanja životnih problema, već poruka čitateljima da su problemi sastavni dio života, da u tome nije ili ne bi trebao biti sam nije sam te je od odlučne važnosti pronaći odgovarajući način kako se nositi s raznim životnim situacijama.

3. ZAKLJUČAK

U književnim djelima koja su bila predmet obrade u radu susreli smo se s različitim likovima i svaki od njih je skup moralnih, misaonih i osjećajnih svojstava svoga nositelja. To vrijedi za glavni lik književnog djela, ali i za sporedne likove djela, ne manje važne zbog toga. Naime, kroz osobine i postupke svakog od tih likova i/ili njihove međusobne odnose autor nastoji prikazati slojevitost međusobnih odnosa, kompleksnost konkretne situacije i života u određenoj sredini u određenom povijesnom kontekstu.

Pri tome je naglasak na psihosocijalnom stanju likova. Analitičkim pristupom karakterizaciji likova, u realno postojećim uvjetima obrazovanja i stanju školstva (škola) u vrijeme druge polovice 19. i početka 20. stoljeća, autori pokušavaju uvesti čitatelja u svijest i način razmišljanja likova, njihovo poimanje realnosti koja ih okružuje i u znatnoj mjeri određuje modalitete njihova ponašanja.

Cijeneći opće okruženje i odlučne okolnosti u kojima se zbiva radnja analiziranih djela, obrazovanje je moglo i trebalo ne samo omogućiti učiteljima osiguranje egzistencije, već pružiti priliku za samoostvarenje učitelja kao pojedinca, a učiteljskom zanimanju osigurati stjecanje ugleda u društvenoj sredini, što će doprinijeti općem napretku društva.

Snažna vjera da u postojećim uvjetima može, ali i mora biti „bolje“, nužan je preduvjet za produktivno ponašanje likova, uz spoznaj da je obrazovanje alat za postizanje toga „boljeg“, tj. boljeg statusa učitelja, kao pojedinca, ali i promjene odnosa društvene zajednice prema učiteljskom poslu, kao vrijednom i cijenjenom zanimanju.

Aktivnost, odnosno proaktivno djelovanje, s ciljem ostvarivanja osobnog zadovoljstva i samoostvarenja učitelja, kao pojedinca, ali i radi općeg dobra, na korist šire društvene zajednice, kao jedinstvene cjeline života i rada na određenom prostoru, neminovno zahtijeva i određenu snagu ličnosti.

Pavao Čuturić, Branka, Hermina i Marić, Đuro Martić i Đuro Andrijašević i drugi likovi analiziranih djela su likovi iz razdoblja Šenoinog doba, realizma i moderne.

Oni najčešće nisu izmišljeni likovi, već stvarne osobe, poznate autorima, prepoznatljive po svojim osobinama i djelovanjima, u kojima se čitatelji mogu prepoznati i s njima poistovjetiti. Neki od likova sadrže i autobiografske podatke autora, kako to možemo zaključiti iz očitovanja samih autora i njihovih književnih djela.

Takvi likovi, neke nove Branke i Hermine, novi Čturići, Martići, Andrijaševići, Marići, su i danas tu, među nama, samo djeluju u bitno izmijenjenim okolnostima, pa ih je možda teže prepoznati.

Na sreću, danas je osigurana ravnopravnost u obrazovanju bez obzira na spol. No, to nije zapreka da se pokušamo zamisliti u ulozi likova u analiziranim djelima, uz prihvaćanje specifičnosti naše sredine i naše osobnosti.

Osobno, likovi Čturića, Martića, Andrijaševića, Marića i njihovo poimanje svijeta su mi potpuno strani i neprihvatljivi. Bijeg od obveza, u nerad, pasivnost, alkohol i druge poroke, a konačno i smrt, nisu i ne mogu biti načini rješavanja životnih problema.

Herminina pasivnost, shvaćanje da će joj sve potrebno u životu osigurati netko drugi i da obrazovanje pri tome nije od presudne važnosti, čini mi se neprihvatljivim za život i postupanje samostalne i emancipirane mlade djevojke, odnosno nespojivo je s mjestom i položajem koje ženi pripada u današnjem suvremenom društvu.

Poput Šenoine Branke, prihvatila sam ponuđeno mjesto učiteljice u manjoj sredini, još i prije formalnog završetka obrazovanja, bez ikakvih spoznaja što me tamo čeka. Kao i Branka, rano sam izgubila oca i to je dodatno utjecalo da sam se jedino s likom Branke mogla poistovjetiti i lakše shvatiti njezine motive i postupke. Radim kao učiteljica u osnovnoj školi i svaki dan putujem na posao više od dva sata i to je iskustvo neprocjenjive vrijednosti. Nisam idealistica kao Branka, ali mogu sasvim sigurno reći:

„Kada bih ponovno birala zanimanje, odlučila bih jednako!“

4. SAŽETAK

U ovom diplomskom radu analiziran je lik učitelja u književnim razdobljima Šenoinog doba, realizma i moderne. Rad započinje definicijom pojma književnog lika te koristeći se književnim leksikonom Milivoja Solara izdvojene su četiri temeljne vrste karaktera lika. Vrste karaktera lika detaljno su razrađene u djelima Janka Jurkovića, Augusta Šenoe, Janka Leskovara i Milutina Cihlara Nehajeva. Kroz sažetak i ključna obilježja svakog od navedenih književnih razdoblja ocrtan je kontekst koji je služio kao preduvjet za stvaranje književnih djela i izgradnje likova. Književna djela prate povijesne promjene i omogućuju nam dobivanje šire slike društva u cjelini. Primjerice, sveobuhvatna reforma školstva Ivana Mažuranića utjecala je na razvitak obrazovnog sustava. Status žena u obrazovnom sustavu reformom je znatno poboljšana, iako i dalje nije uspostavljena potpuna ravnopravnost između žena i muškaraca. Odabirom glavnog lika učiteljice Branke, Šenoa daje doprinos ideji važnosti obrazovanja žena i njihovoj ulozi u širenju domoljublja. Kritika društva i neodgovarajući odnos prema ulozi učitelja i njegovom položaju u društvu očituje se u djelima Pavao Čturić, Janka Jurkovića i Branka, Augusta Šenoe. Iz navedenih djela iščitavamo temeljna načela realizma, načelo kritičnosti i realističnosti. U opreci sa realizmom pojavljuje se novi književni pravac, moderna. U djelima moderne vidi se zaokret od temeljnih značajki realizma. Naglasak se s fabule premješta na autoanalizu likova.

Ključne riječi: književni lik, Šenoino doba, Ivan Mažuranić, realizam, lik učitelja, Janko Jurković, August Šenoa, moderna, autoanaliza, Janko Leskovar, Milutin Cihlar Nehajev

5. LITERATURA

1. Aristotel, *O pjesničko umijeću*, <https://olovka.com.hr/aristotel-pjesnicko-umijece-biljeke-iz-citanja/> pristupljeno 15.5.2022.
2. Biti, V.: *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.
3. Borčić, I., *Moderna u hrvatskoj književnosti*, <http://www.ogs-imateticaronjgova-ri.skole.hr/blog/moderna-u-hrvatskoj-književnosti/> pristupljeno 12. lipnja 2022.
4. Cihlar Nehajev, M.: *Bijeg*, Zagreb, Školska knjiga, 2002.
5. Flaker, A.: *Izabrana djela, Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zagreb 1997.
6. Frangeš, I.; Živančević, M.: *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 4. Mladost, Zagreb, 1975.
7. Frangeš, Ivo. 1975. Književnost hrvatskog realizma u europskom kontekstu. *Croatica* 6, 6: 161-173. <https://hrcak.srce.hr/211712>
8. Jelčić, D. *Predgovor u: Djela/ Perkovac, Jurković, Korajac, Ciraki, Tordinac*. Priredio Jelčić, D.; Kapetanić, D., Frangeš, Matica hrvatska, Zagreb, 1968.
9. Jelčić, D.: *Šenoa*, Globus, Zagreb, 1984.
10. Jelčić, D.: *Povijest hrvatske književnosti*. Naklada Pavičić. Zagreb, 2004.
11. Jurković, J.: *Pavao Čturić*, Naklada Gradjanske tiskare, Zagreb, 1941.
12. Lasić, S.: *Roman Šenoina doba*, Rad JAZU, knj. 341, 1965.
13. Leskovar, J. *Misao na vječnost*, ABC naklada, 2005.
14. Milanja, C.: *Pogovor u Nehajev, M.C., Bijeg*. Školska knjiga, Zagreb, 2002.
15. Nemeč, K.: *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, Znanje Zagreb, 1995.
16. Nemeč, K.: *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945. godine*. Zagreb: Znanje, 1998.
17. Ograjšek Gorenjak, I.: "On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje" – pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. stoljeća. *Žene u Hrvatskoj: Ženska i kulturna povijest*. Ur. Andrea Feldman. Zagreb: Institut Vlado Gotovac – Ženska infoteka, 2004.
18. Ograjšek Gorenjak, I.: *Otvaranje ženskog liceja u Zagrebu*. *Povijest u nastavi* 4/2, 2006.
19. Pavličić P, Što je danas hrvatska moderna, Dani Hvarškoga kazališta : Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol. 28 No. 1, HAZU / Književni krug. Zagreb/Split. 2002. str. 5-16.
20. Peleš, G.: *Iščitavanje značenja*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1982.

21. Prosperov Novak, S.: *Povijest hrvatske književnosti*, svezak II (Između Pešte, Beča i Beograda), Marjan tisak, Split, 2004., Članci o Augustu Šenoi
22. Solar, M.: *Teorija književnosti*. Zagreb, Školska knjiga, 2005.
23. Solar, M.: *Književni leksikon; Pisci. Djela. Pojmovi.*, Matica hrvatska, 2007.
24. Szabo, A.: *Ivan Mažuranić, graditelj moderne Hrvatske*, Matica hrvatska, Zagreb, 2014.
25. Šenoa, A.: Branka, Zagreb, Naklada Fran, 2012.
26. Šicel, M. (1980). Nehajev kao kazališni kritičar. Dani Hvarškoga kazališta : Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, 7(1), 298-308. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/103748> , pristup 21. svibnja, 2022.
27. Šicel, M.: *Prijelaz u avangardu, u: Književnost moderne*; edicija Povijest hrvatske književnosti, knj. br. 5; Zagreb, 1984.
28. Šicel, M.: *Povijest hrvatske književnosti, knjiga I: Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoe (1750. – 1881.)*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004.
29. Šicel, M.: *Povijest hrvatske književnosti, knj. III. Moderna*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
30. Šego, J: *O ženama u "Viencu" i o liku učiteljice u trima književnim tekstovima 19. stoljeća*, Kroatologija 2, 2012.
31. Tot, Realizam u europskim književnostima, https://www.academia.edu/37729583/REALIZAM_U_EUROPSKIM_KNJIZEVNIOS_TIMA
32. Zaninović, V.; Nehajev M.: *Djela. MH i Zora, knj. 81, edicija Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zagreb, 1964.
33. Župan, D.: *Dobre kućanice: obrazovanje djevojaka u Slavoniji tijekom druge polovice 19. stoljeća*, u Scrinia Slavonia, br. 9, 2009.